

**SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İÇİN YENİ BİR ADIM:
ÇEVRE İÇİN KÜRESEL ANTLAŞMA'YA DOĞRU
-ÇEVRESEL USULİ HAKLAR ÖZELİNDE
BİR DEĞERLENDİRME-**

(Araştırma Makalesi)

DOI: <https://doi.org/10.33717/deuhfd.1276293>

Arş. Gör. Pınar YAĞCI^{*,}**

Öz

Küresel iklim krizinin etkilerinin her gün daha fazla hissedilmesi neticesinde, ulusal ve uluslararası alanda bu konuda hukuki düzenleme yapmanın ve harekete geçmenin önemi artmaktadır. Bu kapsamda uluslararası bir uzmanlar grubu tarafından 1972 tarihli Stockholm Bildirisinden bu yana edinilen kazanımlara tek bir kapsayıcı metinde yer verecek bir uluslararası antlaşma taslağı olarak Çevre İçin Küresel Antlaşma hazırlanmıştır ve Birleşmiş Milletler nezdinde üzerinde çalışılmaktadır. Söz konusu antlaşma taslağının üç maddesinde çevresel usuli haklara ayrıca yer verilmiştir. Bu haklar çevresel bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişim hakkıdır. Çevresel usuli haklar hem uluslararası soft law belgelerinde hem de bölgesel antlaşmalarda çevrenin korunması için önemli araçlar olarak kabul edilmektedir. 2015 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında da Amaç 16 açıkça çevresel usuli hakları kabul etmektedir. Bu haklar sürdürülebilir kalkınmanın hem çevresel hem de sosyal boyutuna ilişkin gereklilikleri yerine getirmek açısından vazgeçilmez niteliktedir. Bu bakımdan küresel nitelikte kapsayıcı bir antlaşma taslağında bu haklara yer verilmesi hakların uluslararası düzeyde

* Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İdare Hukuku Anabilim Dalı, İzmir (pinaroztaban@hotmail.com) ORCID: 0000-0002-9201-1270 (Geliş Tarihi: 21.11.2022-Kabul Tarihi: 14.02.2023) Yazar, eserinin Derginize ait bilimsel etik ilkelere uygun olduğunu taahhüt eder.

** Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin "Doktora tezinin sonuçlandırılması" başlıklı 23. maddesinin 7. fıkrası gereğince doktora mezuniyet şartı olan "...tezi ile ilgili en az bir adet bilimsel makalesinin ulusal/uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere kesin kabul edilmiş olması..." koşulunun sağlanması için hazırlanmıştır.

tanınırlığını artıracak ve ulusal ve uluslararası mahkemelerde ileri sürülebilirliğini kolaylaştıracaktır.

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilirlik, Çevresel usuli haklar, Sürdürülebilir kalkınma, Bilgiye erişim hakkı, Halkın katılımı, Yargıya erişim

A NEW STEP FOR SUSTAINABILITY: TOWARDS A GLOBAL PACT FOR THE ENVIRONMENT -AN EXAMINATION IN TERMS OF ENVIRONMENTAL PROCEDURAL RIGHTS-

(Research Article)

Abstract

As the effects of the global climate crisis are felt more and more every day, the importance of making legal arrangements and taking action on this issue in the national and international arena is increasing. In this context, a draft international treaty - Global Pact for the Environment - has been prepared by an international group of experts that will include the achievements since the 1972 Stockholm Declaration in a single overarching text, and it is being worked on by the United Nations. Environmental procedural rights are also included in three articles of the draft agreement. These rights are access to environmental information, public participation and access to justice. Environmental procedural rights are recognized as important tools for environmental protection in both international soft law documents and regional treaties. In the United Nations Sustainable Development Goals adopted in 2015, Goal 16 explicitly acknowledges environmental procedural rights. These rights are indispensable in terms of fulfilling the requirements regarding both the environmental and social dimensions of sustainable development. In this respect, including these rights in a global comprehensive treaty draft will increase the recognition of these rights at the international level and facilitate their admissibility before national and international courts.

Keywords

Sustainability, Environmental procedural rights, Sustainable development, Right to access to information, Public participation, Access to justice

GİRİŞ

Küresel iklim değişikliğinin etkilerinin her geçen gün artarak hissedilmesiyle birlikte ulusal ve uluslararası alanda önlemler alınmaya çalışılmaktadır. İnsanlık, Sanayi Devriminden bu yana geliştirdiği ekonomik kalkınma hedeflerinin dünyaya verdiği zararların farkında olarak sürdürülebilir kalkınma kavramını ortaya çıkarmış ve kalkınmanın ancak çevreye ve insani yaşam şartlarına saygı duyarak ve onları koruyarak mümkün olabileceğini büyük ölçüde kabul etmiştir. Aksi halde Dünyamızın canlılar için yaşanmayacak bir yer olacağı ifade edilmektedir. Bu kapsamda 1972 yılında Stockholm'de ve 1992 yılında Rio'da devlet liderlerinin geniş katılımı ile gerçekleştirilen iklim ve çevre konulu zirveler neticesinde çevrenin korunmasına ilişkin temel ilkeler kabul edilmiş ve bu zirveler sonunda kabul edilen belgeler devletler için bağlayıcı nitelikte olmasa da bazı devletlerin Anayasalarında ve ulusal mevzuatlarında söz konusu ilkeleri içeren hükümlere yer verilmeye başlanmıştır. Aynı doğrultuda 1982 yılında insanlığın doğal yaşamın bir parçası olduğu ve dünya üzerindeki canlılığın ekosistemin sağlıklı işleyişine bağlı olduğu belirtilerek Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda Dünya Doğa Şartı kabul edilmiştir.

Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde gerçekleştirilen bu çalışmaların yanında Birleşmiş Milletler tarafından 2000 yılında Milenyum Hedefleri ortaya konmuş ve bunun devamı olarak da 2015 yılında Gündem 2030 kapsamında Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kabul edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel/ekolojik, sosyal ve ekonomik boyutları bulunmaktadır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında da belirtildiği üzere çevrenin ve doğanın korunmasının ve iklim krizi ile mücadelenin yanında, yoksulluğun yok edilmesi, sosyal hakların, toplumsal cinsiyet eşitliğinin, özellikle çevresel konulardaki karar alma mekanizmalarına toplumun katılmasının ve insana yakışır sağlıklı çalışma koşullarının sağlanması, adil ve şeffaf kurumların tesisi ve toplum içindeki ve toplumlar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesi hedeflenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri yolunda uluslararası alanda atılan önemli adımlardan biri de Birleşmiş Milletler nezdinde ele alınan Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağıdır. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı ile uluslararası çevre hukuku açısından şimdiye dek *soft law* belgeler ile edinilen kazanımların tek bir uluslararası ve küresel bir metinde toplanarak bağlayıcılığı olan bir antlaşma oluşturulmak istenmiştir. Bu kapsamda 1992 tarihli Rio Deklarasyonu'nun 10.maddesinde yer alan çevresel bilgiye erişim hakkı, çevresel karar alma süreçlerine katılım hakkı ve yargıya erişim hakkı olarak

kabul edilen çevresel usuli haklara da taslakta yer verilmiştir. Bir küresel antlaşma olma yolunda üzerinde çalışılan bu metin için şu an için bağlayıcı bir antlaşma olma ihtimali zayıf görünse de şimdiye kadarki çevre hukuku kazanımlarını bir araya toplayan bir uluslararası belge olma ihtimali yüksek bulunmaktadır.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı hem çevre hukuku ilkelerini hem de çevresel usuli hakları düzenlemektedir. Çalışmamızda çevresel usuli hakların sürdürülebilir kalkınma açısından hem çevresel boyutu hem de sosyal boyutu ilgilendirmesi nedeniyle ve çalışmanın kapsamının kısıtlanması için yalnızca çevresel usuli haklar bakımından değerlendirmelerde bulunulmuş, çevre hukuku ilkeleri yönünden bir değerlendirme yapılmamıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının hazırlanma süreci ve amaçlarından bahsedilecek, ikinci bölümünde ise Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının uluslararası çevresel usuli haklara ilişkin maddeleri açısından şimdiye dek bu konuda kabul edilen uluslararası düzenlemeler ışığında bir değerlendirme yapılacak ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile bağı ortaya konulacaktır.

I. ÇEVRE İÇİN KÜRESEL ANTLAŞMA TASLAĞI VE HAZIRLIK SÜRECİ

A. Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının Hazırlık Süreci

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, 2017 yılında 40'tan fazla ülkeyi temsil eden ve alanlarında önde gelen 100 uzmandan oluşan "Antlaşma Uzman Grubu" (GEP - Groupe d'experts pour le Pacte) tarafından hazırlanmış ve dünya kamuoyuna sunulmuştur. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağını hazırlayan Antlaşma Uzman Grubu, Fransa Cumhuriyeti Anayasa Konseyi Başkanı ve COP 21'in¹ eski Başkanı Laurent Fabius'un başkanlığında bu-

¹ COP 21, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında her yıl gerçekleştirilen Taraflar Konferansı'nın (Conference of Parties - COP) yirmi birinci oturumunu ifade eder. Taraflar Konferansı Sözleşme'nin en üst karar verici organını oluşturur. Yirmi birinci Taraflar Konferansı 30 Kasım-11 Aralık 2015 tarihleri arasında Fransa'nın başkenti Paris'te düzenlenmiştir. United Nations Climate Change, <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop>, (Çevrimiçi e.t. 19.01.2023). İklim değişikliğine ilişkin hukuki bağlayıcılığı bulunan uluslararası antlaşma niteliğindeki Paris İklim Antlaşması, COP 21 çerçevesinde alınan karar sonucunda 12 Aralık 2015 tarihinde kabul edilmiştir. United Nations Climate Change, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>, (Çevrimiçi e.t. 19.01.2023).

lunduğu ve Paris Barosu avukatı ve Club des Juristes² Çevre Komitesi Başkanı Yann Aguila'nın Genel Sekreterliğini yaptığı uzmanlardan oluşan bir uluslararası ağ niteliğindedir³.

Çevre İçin Küresel Antlaşma fikri yeni ortaya atılan bir fikir değildir. Otuz yıldan uzun bir süredir uluslararası toplumun çevre hukukçuları, devletlerin çevrenin genel ilkelerini düzenleyen bir metni benimsemelerini istemektedir. Bu kapsamda, 1987'nin başlarında, Brundtland Raporu'nda "Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin Hukuki Prensipler" listesine yer verilmiştir⁴. Diğer yandan bu konuda, Uluslararası Doğa Koruma Birliği (l'Union internationale pour la conservation de la nature (UICN)) de, 1995 yılında çevre ve kalkınma ile ilgili bir uluslararası sözleşme taslağı önermiştir⁵. Bu nitelikte bir uluslararası antlaşmanın kabul edilmesi, 2015 yılında "Uluslararası çevre hukukunun etkinliğinin güçlendirilmesi" adlı raporunda, Club des Juristes'in önerileri arasında yer almıştır⁶. Birçok farklı sivil toplum kuruluşu da aynı yönde önerilerde bulunmuştur. 2017 yılında kamuoyuna sunulan söz konusu antlaşma taslağı bu nedenle önceki çalışmaların bir devamı niteliğini taşımaktadır⁷.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, ilk kez 24 Haziran 2017'de Paris'te, Club des Juristes tarafından düzenlenen ve birçok uluslararası şahsiyetin katıldığı uluslararası bir etkinliğin bir parçası olarak sunulmuştur.

² Club de Juristes, 2007 yılında kurulan, üyelerinin avukat, hakim, noter, öğretim üyeleri ve özel sektör temsilcilerinden oluştuğu ilk Fransız hukuk think-tank sivil toplum örgütüdür, <https://www.leclubdesjuristes.com/qui-sommes-nous/> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

³ **Kerbrat**, Yann: "Pacte mondial pour l'environnement - Le projet de pacte mondial pour l'environnement – histoire, contenu et perspectives", *Énergie - Environnement - Infrastructures* n° 8-9, Ağustos 2017, comm. 48, LexisNexis.

⁴ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Annexe 1, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022), s. 286-289.

⁵ **Maljean-Dubois**, Sandrine: "Le Pacte Mondial Pour l'Environnement, Un Nouveau Traité Pour Sauver la Planète?", *Annuaire Français de Droit International*, CNRS, 2020, halshs-03049922, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-03049922/document> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022), s. 4-5.

⁶ Commission environnement du Club des juristes, Renforcer l'efficacité du droit international de l'environnement – Devoirs des États, droits des individus, Paris, 2015, https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2015/11/CDJ_Rapports_Renforcer-lefficacite_Nov.2015_FR.pdf (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

⁷ Le Club de Juristes, Livre Blanc Vers Un Pacte Mondial Pour l'Environnement, Eylül 2017, https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2017/05/CDJ_Pacte-mondial-pour-lenvironnement_Livre-blanc_FR_web.pdf (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022), s. 22.

Antlaşma taslağı, New York'ta bulunan Birleşmiş Milletler'in merkezi bünyesinde birçok hükümet ve devlet başkanını bir araya getiren bir dünya zirvesi niteliğindeki Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 72. oturumu vesilesiyle Fransa Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron tarafından 19 Eylül 2017'de dünya kamuoyuna sunulmuştur⁸.

10 Mayıs 2018'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, "Çevre İçin Küresel Antlaşmaya Doğru" adı ile 72/277 sayılı kararını kabul etmiştir⁹ ve bu karar ile ad-hoc ve tüm üye devletlere ve Birleşmiş Milletler Uzmanlık Kuruluşlarına açık bir çalışma grubu oluşturmuş ve olası bir uluslararası antlaşmanın geniş kapsamlı müzakere yolunu açmıştır. Bu sayede, Antlaşma taslağının Birleşmiş Milletler tarafından incelenmesi mümkün olmuştur. Birleşmiş Milletlerin Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağına yönelik 72/277 sayılı kararı özellikle şu hususları içermektedir:

- Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin, uluslararası çevre hukukundaki olası boşlukları belirleyen bir raporunun 2018 sonundan önce sunulması ve
- Raporu incelemek ve yeni bir uluslararası antlaşma taslağı hazırlamasının gerekliliğini tartışmak için tüm üye devletlere açık, sınırlamaya tabi tutulmayan bir çalışma grubunun oluşturulması.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararına göre oluşturulan çalışma grubu, 5-7 Eylül 2018'de New York'ta ilk organizasyon toplantısını gerçekleştirmiştir. Bunun ardından Ocak, Mart ve Mayıs 2019'da Nairobi'de yapılacak olan üç oturumun zaman çizelgesi de belirlenmiştir.

30 Kasım 2018'de, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı hakkındaki raporunu yayımlamıştır. "Uluslararası Çevre Hukuku ve Çevresel Araçlardaki Boşluklar: Çevre İçin Küresel Antlaşmaya Doğru" başlıklı rapor, uluslararası çevre hukukunun ve bunun etkili bir şekilde uygulanmasının, çevre hukukunun tüm ilkelerini bir araya getiren küresel ve birleştirici bir uluslararası araç tarafından güçlendirile-

⁸ Bu vesileyle, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri António Guterres, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Başkanı Miroslav Lajčák ve Birleşmiş Milletler Çevre İcra Direktörü (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) Erik Solheim projeye desteklerini açıklamıştır. Le Club de Juristes, Livre Blanc Vers Un Pacte Mondial Pour l'Environnement, Eylül 2017, https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2017/05/CDJ_Pacte-mondial-pour-lenvironnement_Livre-blanc_FR_web.pdf (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022), s. 5.

⁹ United Nations Environment Programme, Towards a Global Pact for the Environment, <https://www.unep.org/events/conference/towards-global-pact-environment> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

bileceğini vurgulamaktadır; ayrıca Rapora göre böyle bir araç “uyumu, öngörülebilirliği ve hukuki güvenliği” sağlama imkanına sahip olabilecektir¹⁰.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun kararı ile oluşturulan söz konusu çalışma grubunun çalışmalarının neticesinde, çalışma grubu tarafından bir Çevre İçin Küresel Antlaşma'ya ihtiyaç olduğuna kanaat getirilmesi halinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu için Antlaşma'nın içeriği ile ilgili müzakerelerin başlatılması amacıyla Birleşmiş Milletler nezdinde ikinci bir karar alma imkânı doğacaktı. Fakat Haziran 2019'da çalışmalarını tamamlayan çalışma grubu, antlaşmanın ilk taslağının amaçları bakımından geri adım atarak uluslararası bağlayıcı bir antlaşma yapılması yerine antlaşma taslağının Stockholm Konferansının 50. yılı anısına bir deklarasyon olarak yayımlanmasını önermiştir¹¹.

Çalışma grubunun söz konusu önerisi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 30 Ağustos 2019 tarihinde 73/333 sayılı kararı ile, çalışma grubunun önerilerini onayladığını karara bağlamıştır. Söz konusu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararı ile, Birleşmiş Milletler Çevre Meclisi (*United Nations Environment Assembly*) 1972 tarihli Stockholm Konferansının gerçekleştirilmesi anısı kapsamında Birleşmiş Milletler nezdinde yüksek düzeyde gerçekleştirilecek toplantı için bir deklarasyon hazırlamakla görevlendirilmiş ve bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Çevre Meclisi danışma toplantılarını Haziran 2020'de ve Kasım 2021'de, üçüncü ve son toplantısını ise Şubat 2022 Nairobi'de gerçekleştirmiştir¹².

B. Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının Amaçları ve Genel Yapısı

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, uluslararası çevre hukukundaki eksikliklerin üstesinden gelinmesi ve ekolojik dengenin korunması için daha

¹⁰ United Nations Environment Programme, Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27070/SGGaps.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

¹¹ United Nations General Assembly, Report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/28213/Report.GlobalPact.Advance.pdf?sequence=21> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

¹² United Nations Environment Assembly, Implementation Of General Assembly Resolution 73/333, Entitled “Follow-Up To The Report Of The Ad Hoc Open-Ended Working Group Established Pursuant To General Assembly Resolution 72/277”, <https://www.unep.org/environmentassembly/follow-up-on-ga-res-73-333> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

kapsayıcı ve bağlayıcı bir küresel yasal çerçevenin ortaya çıkmasına katkıda bulunulması amacıyla hazırlanmış bir metindir¹³. Gerçekten de 1972 tarihli Stockholm ve 1992 tarihli Rio Deklarasyonları, şimdi yaygın olarak kabul edilen çevre hukukunun genel ilkelerini belirlemektedir; ancak büyük siyasi ve sembolik öneme sahip bu metinlerin yasal olarak bağlayıcı gücü bulunmamaktadır¹⁴.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının bağlayıcı bir antlaşma olarak imzalanması durumunda, şimdiye dek uluslararası metinlerde (özellikle Rio Deklarasyonu), uluslararası mahkeme içtihatlarında ve ulusal uygulamalarda kabul edilen uluslararası çevre hukukunun temel ilkelerinin kodifiye edilmesi sağlanacaktır¹⁵. Bu bakımdan Antlaşma taslağında ilk olarak uluslararası hukuk teamülü niteliğini haiz kurallara yer verilmiştir. Bilindiği üzere uluslararası hukuk anlamında teamül kurallarına devletler tarafından uyulması zorunludur¹⁶. Bu kapsamda, Antlaşmanın 5. maddesinde belirtilen “önleme ilkesi”ne özellikle yer verilmiştir. Bu ilkenin öngördüğü çevresel zararın önlenmesi yükümlülüğünün teamül niteliği, Uluslararası Adalet Divanı’nın 2010 tarihli Pulp Mills on the River Uruguay (Arjantin v. Uruguay) kararında kabul edilmiştir¹⁷. Bununla birlikte, söz konusu teamül kuralı

¹³ Le Club de Juristes, s. 7.

¹⁴ **Turgut Yılmaz**, Nükhet: Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınları, 2. Baskı, 2017, s. 38.

¹⁵ Le Club de Juristes, s. 9.

¹⁶ **Sur**, Melda: Uluslararası Hukukun Esasları, 6. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

¹⁷ Uluslararası Adalet Divanı’nın kararına konu olay özetle, Arjantin ile Uruguay arasında uluslararası sınır olan Uruguay Nehri kıyısına Uruguay tarafından selüloz fabrikası kurulmasına izin verilmesine ve bu fabrikalar nedeniyle iki ülke arasındaki uluslararası antlaşma uyarınca Uruguay Nehri’nde kirliliğin önlenmesine dair yükümlülüğün ihlaline ilişkindir. Karar kapsamında çevresel etki değerlendirmesinin ve dolayısıyla çevre kirliliğinin önlenmesi ilkesinin uluslararası teamül niteliğinin tanınması uluslararası çevre hukuku açısından dikkate değer bulunmuştur. **Merkouris**, Panos: “Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay): Of Environmental Impact Assessments and “Phantom Experts””, The Hague Justice Portal, 15 Temmuz 2010, http://haguejusticeportal.net/Docs/Commentaries%20PDF/Merkouris_Pulp%20Mills_EN.pdf, (Çevrimiçi e.t. 09.01.2023), s. 1-2. Kararda önleme ilkesinin teamülü niteliği 101 numaralı paragrafta şu şekilde belirtilmiştir; “*The Court points out that the principle of prevention, as a customary rule, has its origins in the due diligence that is required of a State in its territory. It is every State’s obligation not to allow knowingly its territory to be used for acts contrary to the rights of other States.*”. Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice), Reports of Judgments, Advisory Opinions And Orders Case Concerning Pulp Mills On The River Uruguay (Argentina v. Uruguay) Judgment

henüz sınıraşan zararlar açısından geçerli olmadığından, Antlaşma taslağında kullanılan ifadelerin mevcut teamül kuralından daha geniş anlamda düzenlendiği söylenebilir.

Uluslararası hukuk açısından, teamüller meydana gelmeden önce uluslararası pratiğin içeriği belirsizdir ve bir kuralın teamül niteliği kabul edilinceye kadar uluslararası hukukun gelişimi ile birlikte kural da değişimini sürdürmektedir¹⁸. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında yer verilen birtakım kurallar da teamül niteliğine henüz ulaşmamış, içerdiği hak ve yükümlülükler belirsiz olan ya da yaygın kabul görmeyen ilkelerdir. Örneğin taslağın 6. maddesinde düzenlenen ihtiyat ilkesine, Rio Deklarasyonunda yer verilmiştir. Ancak bu ilkeye, pek çok anayasada ve ulusal metinde somut olarak yer verilmemesi ve uluslararası yargı kararlarında da ihtiyat ilkesinin farklı yorumlarla uygulanması¹⁹, bu ilkenin bağlayıcı olma niteliğinin tartışmalı şekilde kalmasına neden olmaktadır.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, uluslararası çevre hukukunun genel ilke ve kurallarına yer vermekle beraber hem *soft law* belgelerinde hem de bölgesel ve belli bir uzmanlık alanına yönelik düzenlenmiş ve uluslararası hukukun henüz bir parçası haline gelmemiş düzenlemeleri de içermektedir. Bu bakımdan, Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı metni hazırlanırken, Amerika ve Afrika kıtalarında bölgesel olarak kabul edilen belgelerde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin özellikle AİHS 8. maddesine dayanarak verdiği kararlarında ve birçok ulusal kanunda yer verilen hukuki araçlar taranarak bir metin oluşturulmaya çalışılmıştır²⁰.

Çevre İçin Küresel Antlaşma'nın, çevrenin korunması konusunda rehberlik edecek ve temel ilkeleri ortaya koyan, yasal bağlayıcılığa sahip çok taraflı bir antlaşma olması amaçlanmaktaydı²¹. Fakat Antlaşma taslağının bir uluslararası antlaşma kapsamında kabul edilmesi yerine deklarasyon olarak yayımlanması kararına ilişkin gelişme neticesinde Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının ilk metni kapsamındaki bazı amaçlardan sapmalar olmuştur.

of 20 April 2010, <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022), s. 45.

¹⁸ **Pazarci**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2012, s. 106.

¹⁹ Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (Tribunal international du droit de la mer), 1 Şubat 2011 tarihli Danışma Görüşü (avis consultatif du 1er févr. 2011), Responsabilités et obligations des États qui patronnent des personnes et des entités dans le cadre d'activités menées dans la Zone, https://www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_2011_num_57_1_4192, (Çevrimiçi e.t. 22.07.2022), s. 456-458.

²⁰ Le Club de Juristes, s. 19-22.

²¹ Le Club de Juristes, s. 7.

Bu amaçlar kapsamında ilk olarak, Birleşmiş Milletler 2030 Gündemi ve Paris İklim Antlaşması'nın 2015'te imzalanmasının yarattığı ivme ile, özellikle bir alana yoğunlaşmaksızın (örneğin Paris Antlaşması için iklim, biyoçeşitlilik, kirlilik vb.), Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının, ülkelerin farklı çevre politikalarına ve enstrümanlarına uygulanabilecek esneklikte ele alındığı ifade edilmektedir²². Uluslararası çevre hukukunun temel metni olma amacı ile belirli alanlara özgü antlaşmalardan hem ayrışan hem de o antlaşmaların tamamlayıcısı niteliğindeki bir antlaşma olması hedeflenmekteydi. Evrensel olmak, coğrafi kısıtlama olmaksızın tüm Devletlere uygulanabilir bir antlaşma olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu antlaşma taslağının bir uluslararası antlaşma olarak akdedilmesi halinde, bu nitelikte kapsayıcı ve küresel nitelikte ilk uluslararası çevre antlaşması olması planlanmaktaydı²³. Fakat bir deklarasyon olarak yayımlanması durumunda bu amacın gerçekleşmesi olası görünmemektedir.

İkinci olarak Antlaşma taslağı, çevrenin korunmasına ilişkin üçüncü nesil temel insan haklarını da tanımayı amaçlamış ve böylece, söz konusu Antlaşma taslağı, biri medeni ve siyasi haklar, diğeri de ekonomik, sosyal ve kültürel haklar üzerine olmak üzere 1966 tarihli iki Birleşmiş Milletler Sözleşmesinin tamamlayıcısı olma misyonunu da taşımaktaydı²⁴. Ancak Antlaşma taslağının bağlayıcı bir antlaşma olarak kabul edilmemesi halinde bahsi geçen Birleşmiş Milletler Sözleşmelerinin gücünde ve onlara eş bir hukuki metin olamayacağı açıktır.

Üçüncü olarak ise söz konusu amaçlarının gerçekleşmesi ile Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, çevre hukukunun genel ilkelerini küresel ölçekte pekiştirerek ve uyumlu hale getirerek bu alandaki hukuki çerçevenin dinamik olarak güçlendirilmesini sağlama imkanına sahip olacaktı. Fakat yukarıda belirtildiği üzere, çalışma grubu, Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının özellikle hukuken tarafları bağlayıcı olma amacından saparak *soft law* niteliğinde bir deklarasyon şeklinde yayımlanmasını önermiş ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 73/333 sayılı kararı ile çalışma grubunun önerisini onaylamıştır. Bu bakımdan da söz konusu amaca ulaşılmasının güçleştiği söylenebilir.

Çevre ve sürdürülebilir kalkınma için hem lokasyon hem de konu bakımından bu denli kapsayıcı ve küresel nitelikte bir uluslararası metnin bağlayıcı olma yolundaki amacından ayrılarak ondan önceki metinler gibi yal-

²² Le Club de Juristes, s. 9.

²³ **Kerbrat**: comm. 48.

²⁴ Le Club de Juristes, s. 4.

nızca bir deklarasyon yani doğrudan bağlayıcılığı olmayan bir *soft law* belgesi olarak kabul edilmesi yönündeki gelişmeler tepkilere neden olmuştur. Bu şekilde bir geri adımın Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına 2030 yılında erişilmesine dair hedeflerle uyuşmadığını söylemek zor değildir.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının bağlayıcılık hedefi açısından söz konusu geri adımın neden gerçekleştiği yönünde bazı çıkarımlar yapılmaktadır. Bu noktada uluslararası çevre hukuku metinlerinde yer alan hukuki boşlukların doldurulması amacını taşıdığı belirtilen Antlaşma taslağı açısından, devletlerin ve diğer aktörlerin hukuki boşluklar konusunda bir uzlaşmaya varamadıkları ve bu sebeple bağlayıcı bir metne imza atmaktan imtina ettikleri belirtilmektedir²⁵. Bunun yanında İsviçre, Norveç ve Kanada gibi genellikle çevre dostu politikalar yürüten ülkelerin Antlaşma taslağının düzenlemeleri ile ilgili çekincelerini dile getirmesi ve taslağa tüm desteklerini vermemesi, Afrika ülkelerinden Antlaşma taslağına destek veren ülkelerin ise yeni bir hukuki düzenleme yerine mevcut uluslararası antlaşmaların idari ve finansal kapasiteler açısından etkinleştirilmesi ve uygulama araçlarının artırılması ihtiyacının daha fazla olduğunu belirtmesi ve bazı ülkelerin ise Antlaşma taslağı fikrinin başından itibaren ortak bir kurgulama ve oluşturma imkanının eksikliğinden kaynaklanan memnuniyetsizliğini belirtmesi Antlaşma taslağının bağlayıcı bir metin olma yolundaki engeller olarak belirtilebilir²⁶.

II. ÇEVRE İÇİN KÜRESEL ANTLAŞMA TASLAĞI ÇERÇEVESİNDE ÇEVRESEL USULİ HAKLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

A. Genel Olarak Çevresel Usuli Haklar

Çevresel usuli haklar, “çevre adaleti” kavramına dahil olup çevresel demokrasi ile yakından ilişkilidir. Çevre adaleti konseptinin ortaya çıkmasındaki temel neden, -kısaca-, endüstriyel faaliyetlerin gerçekleştirilmesi neticesinde oluşan karlılık ve ekonomik faydanın daha zengin kesimlerce

²⁵ **Kablan**, Jean-Michel Atta: “Naufrage du Pacte mondial pour l’environnement : les questions de droit. Des lacunes du droit international de l’environnement”, *Revue juridique de l’environnement*, 2020/1, Cilt: 45, s. 45.

²⁶ **Chabason**, Lucien/**Hege**, Elisabeth: “Failure of the Global Pact for the Environment: a missed opportunity or a bullet dodged?”, *IDDRI*, 20 Mayıs 2019, https://www.iddri.org/en/publications-and-events/blog-post/failure-global-pact-environment-missed-opportunity-or-bullet#footnote2_se74ald, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

kullanılması karşısında, kirlilik ve atıkların ekonomik olarak dezavantajlı gruplar ve bölgelerde bırakılması ve böylece çevresel kirliliğin eşitsiz bir dağılımının meydana gelmesidir²⁷. Çevre adaleti kavramının içeriğinin belirlenmesi ve bir tanımının yapılması için şimdiye dek öğretide pek çok görüş ileri sürülmüştür. Bu bakımdan çevre adaleti kavramını tanımlayan beş adet temel yaklaşım olduğu kabul edilmektedir; hakim görüş olarak anaakım çevre adaleti, eleştirel çevre adaleti, ekolojik adalet, sömürgecilik ve kölelik karşıtı çevre adaleti, bölgelerarası sömürgecilik karşıtı çevre adaleti²⁸. Bunlardan anaakım çevre adaleti ise dört boyuta ayrılmaktadır; dağıtıcı adalet, tanıma (*recognitionnal*) adaleti, usuli adalet ve kabiliyetler/yapabilirlik (*capabilities*) yaklaşımıdır²⁹. Anaakım çevre adaleti bakımından usuli adaletin çevre adaleti açısından başat unsurlardan biri olduğu açıktır. Vatandaşların yalnızca belirli aralıklarla (4 yıl, 5 yıl gibi) oy kullanarak görüşlerini belirtebildiği klasik demokrasi anlayışı yerine, kendilerini ilgilendiren karar alma süreçlerine aktif şekilde dahil olabildiği katılımcı demokrasi fikri de çevre adaletinin usuli adalet boyutu bakımından önem arz etmektedir³⁰. Bu bakımdan çevresel usuli haklar, karar alma süreçlerine katılım, çevresel bilgilere erişim ve yargıya başvuru süreçlerindeki usuli eşitsizliklerin giderilmesi bakımından doğrudan çevre adaletinin ve çevresel katılımcı demokrasinin gerçekleşmesinde zorunlu bir unsur olarak kabul edilebilir.

Çevresel usuli haklar, çevresel katılımcı demokrasinin önemli araçları olmakla birlikte çevrenin aktif şekilde korunmasını sağlayan temel hukuki çarelerdendir. Çevre hakkının etkili şekilde korunması ve gereklerinin yerine getirilmesi çevresel usuli hakların tanınması ile yakın bir ilişki içindedir. Söz konusu haklar ilk aşamada “ilke” olarak uluslararası metinlerde yer almakta iken günümüzde gelinen noktada birer “hak” olarak kabul edilmektedir³¹. Türk hukuku açısından Anayasa’nın 56.maddesinde “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama” hakkına yer verilmesine karşın çevre hakkının usuli güvencelerini sağlayan çevresel usuli haklara Anayasa’da özel olarak yer verilmemiştir³². Anayasanın dilekçe hakkını, bilgi edinme hakkını ve hak

²⁷ **Menton, Mary/Larrea, Carlos/Latorre, Sara/Martinez-Alier, Joan/Peck, Mika/Temper, Leah/Walter, Mariana:** “Environmental justice and the SDGs: from synergies to gaps and contradictions”, *Sustainability Science*, 2020, Cilt: 15, s. 1623.

²⁸ **Menton/Larrea/Latorre/Martinez-Alier/Peck/Temper/Walter,** s. 1623.

²⁹ **Menton/Larrea/Latorre/Martinez-Alier/Peck/Temper/Walter,** s. 1623-1624.

³⁰ **Yurtcanlı Duymaz, Seda:** “Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar”, *TBB Dergisi*, Sayı: 107, Yıl: 2013, s. 185.

³¹ **Yurtcanlı Duymaz,** s. 184.

³² **Bilgili, Muhammed Yunus:** “Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 580.

arama hürriyetini düzenleyen diğer hükümleri ile çevre hakkının birlikte ele alınması ile bu haklar Türk hukukunda kanuni düzenlemeler ve düzenleyici işlemlerde yerini bulmaktadır.

Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının 9, 10 ve 11. maddelerinde çevresel usuli haklar olarak da bilinen bilgiye erişim hakkı, kamusal katılım ilkesi ve yargıya erişim hakkı düzenlenmiştir. Bu hakların bağlayıcı bir uluslararası sözleşme ile tanınması 1998 tarihli *Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi (Aarhus Sözleşmesi)* sayesinde olmuştur. Bu haklara ilişkin ayrıntılı açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

B. Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar ve Çevresel Usuli Haklar İlişkisi

Birleşmiş Milletler nezdinde sürdürülebilir kalkınma kapsamında öncelikle 2000 yılında Milenyum Hedefleri kabul edilmiş³³, daha sonra ise 2015 yılında 17 temel amaç ve 169 hedeften oluşan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları³⁴ A/RES/70/1 sayılı Genel Kurul kararı ile kabul edilmiştir³⁵. Bu amaçlar sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel/ekolojik boyutlarının³⁶ üçünü de kapsayacak şekilde 2030 yılına değin dünya milletleri tarafından ulaşılmaması gereken amaçları ifade etmektedir. Her bir amaca ulaşılabilmesi için her amaca ilişkin hedefler belirlenmiş ve bunların göstergelerine yer verilmiştir.

³³ United Nations, “Millennium Summit (6-8 September 2000)”, <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000> , (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

³⁴ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından gerçekleştirilen duyuru ile “Sustainable Development Goals”ün Türkçe tercümesi daha önce “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” olarak kabul edilirken, 2019 yılından itibaren “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları” şeklinde kabul edilmektedir. Bakınız. https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/SKA_pressrelease_TR.pdf , (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

³⁵ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının resmi tam metni için bakınız. United Nations, “Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015”, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E , (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

³⁶ Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu hakkında ayrıntılı açıklamalar için bakınız. **Bilgili**, Muhammed Yunus: “Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 49, Nisan 2017, s. 563; **Myllyviita**, Tanja: “Sustainability assessment of forest resources – tools for a problem-orientated approach”, Dissertations Forestales, Sayı: 168, 2013, <https://dissertationsforestales.fi/pdf/article1951.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 10.11.2021), s. 11-12.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 16 numaralı amaç “Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar” kısa ifadesiyle, “*Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları desteklemek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her seviyede etkin, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa etmek*” amacıdır³⁷. Bu amaç kapsamında Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen çalışmamızla ilgili hedefler şu şekildedir;

“16.3. Hukukun üstünlüğünün ulusal ve uluslararası düzeylerde geliştirilmesi ve herkesin adalete eşit biçimde erişiminin güvence altına alınması,

16.7. Her düzeyde duyarlı, kapsayıcı, katılımcı ve temsil edici karar verme mekanizmalarının oluşturulması,

*16.10. Ulusal mevzuata ve uluslararası antlaşmalara uygun olarak halkın bilgiye erişiminin sağlanması ve temel özgürlüklerin korunması.”*³⁸

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 16 numaralı amaç çerçevesinde yukarıda verilen üç hedef doğrudan çevresel usuli hakları düzenlemekte ve çevresel usuli hakları sürdürülebilir kalkınma amaçları arasına dahil etmektedir. Bu bakımdan çevresel usuli haklar açısından; 16.3 numaralı hedef ile “16.3. Hukukun üstünlüğünün ulusal ve uluslararası düzeylerde geliştirilmesi ve herkesin adalete eşit biçimde erişiminin güvence altına alınması” şeklinde yargıya (adalete) erişim hakkına, 16.7 numaralı hedef ile “16.7. Her düzeyde duyarlı, kapsayıcı, katılımcı ve temsil edici karar verme mekanizmalarının oluşturulması” şeklinde katılım hakkına ve 16.10 numaralı hedef ile “16.10. Ulusal mevzuata ve uluslararası antlaşmalara uygun olarak bilgiye kamu erişiminin sağlanması ve temel özgürlüklerin korunması” şeklinde bilgiye erişim hakkına açıkça Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında yer verilmiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınmanın hem çevresel/ekolojik hem de sosyal boyutu bakımından önem arz eden çevresel usuli haklar 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanan küresel hedefler arasında yerini almıştır.

Sürdürülebilir kalkınma amaçları ile doğrudan bağlantılı bir şekilde Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) 2012 yılında çevresel hukuk devleti (*environmental rule of law*) kavramını geliştirmiş ve çevresel hukuk devletinin “güçlü yasal çerçeveler”, “etkin siyasi, idari ve yargısal kurumlar” ve “bilgiye ve adalete erişim” olmak üzere üç ana bileşenden oluştuğunu

³⁷ United Nations, Goal 16: Promote just, peaceful and inclusive societies, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/>, (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

³⁸ Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, “16 Barış Adalet ve Güçlü Kurumlar”, <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/baris-adalet-ve-guclu-kurumlar/>, (Çevrimiçi e.t. 05.07.2022).

belirtmiştir³⁹. Bu bakımdan hukuk devleti ilkesinden yola çıkılarak çevresel anlamda hukuk devletinin gereklerinin yerine getirilebilmesi noktasında çevresel usuli haklar bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma amaçları çerçevesinde küresel hedefler olarak kabul edilen çevresel usuli haklara, Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının 9, 10 ve 11. maddelerinde yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin ve çalışmaların eş zamanlı şekilde gerçekleştirilmekte olması ve istikrarlı bir şekilde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin küresel boyuttaki uluslararası metinlerde bu haklara yer verilmesi çevreye ilişkin hakların usuli boyutuna verilen önemi ortaya koymaktadır.

Zira sürdürülebilir kalkınmanın yukarıda bahsettiğimiz üç boyutundan ikisini yani sosyal ve çevresel boyutunu doğrudan ilgilendirmesi ile çevresel usuli haklar; bir yandan çevrenin korunması ve ekosistemin var olan dengesinin muhafaza edilmesini sağlamakta, bir yandan ise iyi yönetim hakkı, yönetimde açıklık ve şeffaflık ilkelerinin gereklerini yerine getirerek yerel halkın hak arama özgürlüğünü kullanma ve karar alma mekanizmalarına katılma noktasında sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun somutlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan çevresel usuli hakların sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi bakımından kilit rol oynayan araçlardan olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

C. Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının Çevresel Usuli Haklara İlişkin Düzenlemesi

1. Bilgiye Erişim Hakkı

Çevresel bilgiye erişim hakkı çevresel meselelere ilişkin bilgilere bireylerin erişebilmesini ve böylece çevresel karar alma mekanizmasına dahil olmalarını sağlayan bir çevresel usuli haktır⁴⁰. Çevreye etkisi olacak bir faaliyet hakkında bilgi sahibi olunmaksızın ya da en azından bu nitelikte bir faaliyetin yapılacağına ilişkin bir bilgi paylaşımı yapılmaksızın bireylerin herhangi bir şekilde karar mekanizmasında etki göstermesi mümkün olmayacaktır; bu sebeple çevresel bilgiye erişim hakkı çevresel katılımın önkoşulu olarak kabul edilmektedir⁴¹.

³⁹ UN Environment Programme, "ISSUE BRIEF SDG 16: Human rights and the environmental rule of law", <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/35408/SDG16.pdf>, (Çevrimiçi e.t. 18.07.2022), s. 3.

⁴⁰ **Turgut Yılmaz**, s. 155-156.

⁴¹ **Güneş**, Ahmet M.: "Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17-18, Sayı: 26, 26 27, 28, 29, Yıl: 2012-2013, (Çevresel Bilgiye Erişim), s. 26.

Aktif statü hakları ve dayanışma hakları kapsamında temel bir insan hakkı olarak kabul edilen bilgi edinme hakkının⁴² özel bir görünümünü oluşturan çevresel bilgiye erişim hakkı, çevre hakkı ile ilgisi dolayısıyla kişilerin herhangi bir özel ilgi veya menfaat belirtmeksizin çevresel bilgiye erişimini güvence altına alır⁴³. Bilgi edinme hakkının herkese kendisi ile ilgili bilgileri edinme imkanını sağlayan bireysel özgürlük ve genel olarak herkes bakımından bilgi ve dokümanlara ulaşmayı mümkün kılan toplu özgürlük olmak üzere iki görünüş biçimi olduğu ve çevresel anlamda bilgiye erişme hakkının bilgi edinme hakkının toplu özgürlük şeklindeki biçimine ilişkin olduğu belirtilmektedir⁴⁴.

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 74.maddesinde, "*Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.*" hükmüne yer verilerek bilgi edinme hakkı herkese tanınmıştır. Nitekim 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu'nun 4.maddesinde de herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğu düzenlenmiştir. Anayasa'da ve kanunda gerçek ve tüzel kişiler olmak üzere herkese tanınan bir hak olmasının yanı sıra, bilgi edinme hakkının kullanımının yabancılar açısından bir sınırlaması bulunmaktadır. 4982 sayılı Kanunun 4.maddesinin ikinci fıkrası uyarınca yabancıların Türkiye'de ikamet etmesi ve yabancı tüzel kişilerin Türkiye'de faaliyette bulunması, bunun yanında talep ettikleri bilginin kendileri ya da faaliyet alanları ile ilgili olması ve ilgili devletler arasında karşılıklılığın bulunması şartları aranmaktadır. Bu bakımdan yabancıların Türkiye'de bilgi edinme hakkını kullanımının bilgi ile kişi arasında menfaat bağı bulunması ve yabancıların Türkiye ile ikamet ya da faaliyet alanı gibi bir bağlantısı olması şartlarına bağlandığı görülmektedir⁴⁵. Özel olarak çevresel bilgiye erişim hakkına ilişkin olarak ise 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "Bilgi Edinme ve Başvuru Hakkı" başlıklı 30.maddesinde yine herkesin "*4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahip olduğu*" düzenlenmiştir. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin⁴⁶ 9.maddesinde çevresel etki değerlendirmesi süreci kapsamında ilgili yatırım hakkında "halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı" düzenleneceği öngörülmüş ve bu

⁴² **Kaya**, Cemil: İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı, Seçkin Yayınları, Ankara 2005, s. 60-62.

⁴³ **Kaboğlu**, İbrahim Ö./**Yancı Özalp**, Nihan: Çevre Hakkı, 4. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 2021, s. 139.

⁴⁴ **Kaboğlu/Yancı Özalp**, s. 139.

⁴⁵ **Soykan**, Cavidan: Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 91.

⁴⁶ Resmî Gazete Tarihi: 29.07.2022 Resmî Gazete Sayısı: 31907.

toplantıya katılacak olan “halk”ın kimlerden oluştuğu sorusu açısından Yönetmeliğin 4.maddesinde “halk” “*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ile Türkiye’de ikamet eden yabancılar*” şeklinde tanımlanmıştır⁴⁷. Görüldüğü üzere ikincil düzenleyici işlem kapsamında halk, 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanununa paralel şekilde yabancılarla ilişkin sınırlama haricinde herkesi kapsamaktadır.

Söz konusu yasal düzenlemeler bakımından Türk Hukukunda 4982 sayılı Kanundaki yabancılarla yönelik istisna haricinde herkesin çevresel bilgiye erişim hakkından herhangi bir ilgi veya menfaat koşulu aranmaksızın faydalanabileceği açıktır. Bu noktada çevresel bilgilere erişme hakkı bakımından 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu’nun genel kanun niteliğinde olduğu, bu yönüyle idarelerin çevresel bilgilere erişim konusunda bilgi ve belge sağlama yükümlülüklerini çevreye ilişkin ikincil düzenlemelerde herhangi bir özel hüküm bulunmasına gerek olmaksızın 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu’ndaki hükümler kapsamında yerine getirmek mecburiyetinde olduğu⁴⁸ ve aynı zamanda iki kanunun aynı konuda düzenlemeler içermesi halinde özel kanun olarak Çevre Kanunu hükümlerinin uygulanması gerektiği⁴⁹ belirtilmektedir. Özel kanun-genel kanun uygulaması bakımından, 2872 sayılı Kanunun 30.maddesinin 2.fıkrasının 1.cümlesinde herkesin çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına “*4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu kapsamında*” sahip olduğuna ilişkin ifadeye yer verilmesi nedeniyle Bilgi Edinme Kanunu’ndaki yabancılarla ilişkin sınırlamanın çevresel bilgiye erişim konusunda uygulanması gerekeceği düşüncesindeyiz⁵⁰. Aynı şekilde 2872 sayılı Kanunun 30.maddesinin 2.fıkrasının 2.cümlesinde “*Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu Kanun kapsamında reddedilebilir*” hükmüne yer verilmiştir; bu hüküm çerçevesinde de çevresel bilgiye erişim

⁴⁷ Aynı Yönetmeliğin 4.maddesinde “ilgili halk” ise “*Gerçekleştirilmesi planlanan projeden etkilenen veya etkilenmesi muhtemel olan halk*” olarak tanımlanmıştır. Fakat Yönetmelikte “ilgili halk” kapsamına girmeyenler açısından çevresel etki değerlendirme sürecindeki bilgiye erişim hakkı konusunda bir dezavantaj öngörülmemiş, yalnızca halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısının “*projeden en çok etkilenmesi beklenen ilgili halkın kolaylıkla ulaşabileceği ... merkezi bir yer ve saatte halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı düzenleneceği*”ne dair bir hükme yer verilmiştir.

⁴⁸ **Kaya**, s. 87.

⁴⁹ **Güneş**, Ahmet M.: “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2010, s. 320.

⁵⁰ Bu konuda öğretilde 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun özel kanun olması nedeniyle 4982 sayılı Kanundaki yabancılarla ilişkin sınırlamanın çevresel bilgiye erişim bakımından uygulanmayacağı ifade edilmektedir. **Güneş**, Aarhus Sözleşmesi, s. 321.

taleplerinin 4982 sayılı Kanununun 15.-27.maddelerinde düzenlenen bilgi edinme hakkının sınırlarına⁵¹ tabi olup olmadığı ve dolayısıyla -varsa- bu maddelerde düzenlenen çevreye ilişkin bilgilerin talep edenlerle paylaşılmasının zorunlu olup olmadığı, yoksa sadece Çevre Kanununda yer alan kısıtlamanın uygulanıp uygulanmayacağı konusunda aynı şekilde Bilgi Edinme Kanunundaki sınırlamaların çevresel bilgiler açısından da uygulanması gerektiği düşüncesindeyiz.

Bunun yanında idare hukukunun bir alt dalı olarak öğretide kabul edilen “bilgi hukuku”nun idarelerden ilgili idari işleme ilişkin bilgileri edinme hakkı olarak dar anlamda ve idarenin uhdesinde bulunan her çeşit bilginin sunulması usulü olarak geniş anlamda veçheleri bulunduğu ifade edilmektedir⁵². Alman idari usulünde “dosya inceleme hakkı” olarak düzenlenen dar anlamdaki bilgi hukukunun idari usul sürecine ilişkin bilgileri kapsamına aldığı ve bu sebeple “dosya inceleme hakkı”nın, idari usul süreci ile sınırlı olmayan ve idarelerin uhdesindeki bilgi ve belgelere herkesçe her zaman ulaşma olanağını sağlayan 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanunu’nda düzenlenen bilgi edinme hakkından daha dar kapsamlı olduğu belirtilmektedir⁵³.

⁵¹ 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanununun 15.-27.maddeleri uyarınca bilgi edinme hakkı şu konularda kullanılamamaktadır; “yargı denetimi dışında kalan idari işlemler (kişinin çalışmada hayatını ve mesleki onurunu etkileyecek nitelikte olanlar hariç), devlet sırrına ilişkin bilgi veya belgeler, ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler, istihbarata ilişkin bilgi veya belgeler (kişilerin çalışma hayatını ve mesleki onurunu etkileyecek nitelikte olanlar hariç), idari soruşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler, adli soruşturma ve kovuşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler, özel hayata ilişkin bilgi ve belgeler, haberleşmeye ilişkin bilgi ve belgeler, ticari sırlar, kurum içi düzenlemeler (söz konusu düzenlemeden etkilenen kurum çalışanları hariç), kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler (kurum ve kuruluşların alacakları kararlara esas teşkil etmesi kaydıyla; bilimsel, kültürel, istatistik, teknik, tıbbî, malî, hukukî ve benzeri uzmanlık alanlarında yasal olarak görüş verme yükümlülüğü bulunan kişi, birim ya da kurumların görüşleri hariç) ve tavsiye ve mütalaa talepleri”, **Demirkıran, Özlem/Eser, Hamza Bahadır/Keklik, Belma**: “Demokrasinin Tabana Yayılması, Yönetimde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Bağlamında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu”, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s. 183 (s. 15). 4982 sayılı Kanununun 24.maddesi uyarınca, fikir ve sanat eserlerine ilişkin olarak yapılacak bilgi edinme başvuruları hakkında ise 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanun uygulanmayacak, ilgili kanun hükümleri uygulanacaktır.

⁵² 4982 sayılı Bilgi Edinme Kanununda düzenlenen bilgi edinme hakkının geniş anlamda bilgi hukukuna dahil olduğu belirtilmiştir. **Erkal, Atilla**: “Bilgi Hukuku Üzerine Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: LXIX, Sayı: 1-2, 2011, s. 472.

⁵³ **Erkal**, s. 472.

Çevresel bilgiye erişim hakkı sadece çevresel bilginin değil, çevreyi ilgilendiren belgelerin de çeşitli araçlarla (ilan, raporların yayımlanması, internet siteleri vasıtasıyla yapılan bilgilendirmeler, e-posta ya da posta yolu ile başvurulara cevap verilmesi gibi) ilgililerle paylaşılmasını kapsamaktadır⁵⁴. Türk hukuku açısından 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30.maddesinde herkes için çevreye ilişkin bilgiye ulaşma hakkı tanınırken, 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 2.maddesinde “çevreye ilişkin bilgi”, “*Su, hava, toprak, bitki ve hayvan varlığı ile bunları olumsuz olarak etkileyen veya etkileme ihtimali bulunan faaliyetler ve alınan idarî ve teknik önlemlere ilişkin olarak mevcut bulunan her türlü yazılı, sözlü veya görüntülü bilgi veya veri*” şeklinde tanımlanmıştır ve söz konusu tanımın çevresel bilgiyi tanımlayan Aarhus Sözleşmesi hükümlerine ve 4982 sayılı Kanundaki bilgi tanımına göre dar kapsamlı olduğu belirtilerek eleştirilmektedir⁵⁵. Çevresel bilgiyi paylaşma yükümlülüğü çoğunlukla idari makamlara yüklenmekteyse de farklı düzenlemelerde çevreyi ilgilendiren bir faaliyet gösteren ya da kamusal yetkiler kullanan özel hukuk kişilerinin de belirli şartlarda bilgi ve belge sağlama yükümlüsü olarak düzenlendiği gözlemlenmektedir⁵⁶. Bilgi edinme hakkı kapsamında başvuru yapılabilecek kurumlar bakımından 4982 sayılı Kanunda “*kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetleri*” kanun kapsamında bulunmaktadır, bu açıdan çevresel bilgiye erişim olanaklarının başvurulabilecek kurumlar yönüyle dar olduğu belirtilmelidir⁵⁷.

Çevresel bilgiye erişim hakkına birçok uluslararası çevre belgesinde yer verilmiştir. Bunlardan en önemlilerinden bazıları Rio Bildirgesi, İklim Değişikliğine İlişkin Birleşmiş Milletler Çerçeve Sözleşmesi, Aarhus Sözleşmesi ve Paris Antlaşmasıdır. Çevre İçin Küresel Antlaşma özelinde antlaşma taslağının 9. maddesinde bilgiye erişim hakkı şu şekilde düzenlenmiştir: “*Herkes, herhangi bir menfaat göstermesine gerek olmaksızın, kamu makamları tarafından tutulan çevresel bilgilere erişim hakkına sahiptir. Kamu makamları, ulusal yasaları çerçevesinde, ilgili çevresel bilgileri toplamalı ve halka açıklamalıdır.*”⁵⁸. Antlaşma Taslağının 9. maddesinde yer verilen ka-

⁵⁴ Güneş, Çevresel Bilgiye Erişim, s. 27.

⁵⁵ Güneş, Çevresel Bilgiye Erişim, s. 37.

⁵⁶ Örneğin; Çevresel Zarar İçin Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi'nin (Lugano Sözleşmesi) 3. Bölümünde ve Aarhus Sözleşmesi'nde bu yönde düzenlemeye yer verilmiştir.

⁵⁷ Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 321.

⁵⁸ Antlaşma taslağının orijinal metninin İngilizce versiyonunda 9. Madde şu şekildedir: “*Article 9 Access to information; Every person, without being required to state an interest, has a right of access to environmental information held by public authorities. Public authorities shall, within the framework of their national legislations, collect and*

munun bilgilendirilmesi ilkesi, “çevresel demokrasinin” üç unsurundan biridir. Bu nedenle katılım ve adalete erişim ilkelerinin etkin şekilde yerine getirilebilmesi için önem arz etmektedir. Kamunun bilgilendirilmesi ilkesinin yani çevresel bilgiye erişim hakkının iki yönü bulunmaktadır: idarelerin uhdesindeki belgelere erişim hakkı ve kamu kurumları tarafından bilgilendirilme hakkı⁵⁹.

Çevresel bilgiye erişim hakkının tarihi gelişimi ile ilgili olarak, Avrupa Birliği düzenlemeleri bakımından bu konuda 1990 yılında 90/313/CEE sayılı Avrupa Birliği Direktif’i ile çevresel konularda kamunun bilgilendirilmesi ilkesi kabul edilmiştir⁶⁰. Bunun akabinde, 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı ve sonunda kabul edilen uluslararası belgeler⁶¹ sayesinde, kamunun bilgilendirilmesi ilkesi, Avrupa Birliği’nin sınırları dışında da kabul edilmeye başlanmıştır. Bu minvalde Avrupa Konseyi nezdinde 1993 yılında Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Çevresel Zarar İçin Hukuki Sorumluluk Sözleşmesi’nin (*Lugano Sözleşmesi olarak da bilinir*) kabul edilmesi neticesinde Sözleşmenin 3. Bölümü ile, kamu otoriteleri ile çevre için kamusal sorumluluğu bulunan kuruluşlar tarafından tutulan bilgilere ve işletmeler tarafından tutulan belirli bilgilere erişimin sağlanması bakımından çevresel bilgiye erişim sağlanması yükümlülüğünü getirmiştir⁶². Bunların ardından ise 1998 yılında Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN / ECE) öncülüğünde çevresel usuli haklara ayrıntılı olarak yer veren ilk uluslararası antlaşma olarak, çevresel bilgiye erişim hakkını da düzenleyen Aarhus Sözleşmesi- *Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi* kabul edilmiştir⁶³.

make available to the public relevant environmental information.”
<https://globalpactenvironment.org/uploads/EN.pdf>, (Çevrimiçi e.t. 07.07.2022).

⁵⁹ **Aguila**, Yann: “Le droit à l’information environnementale est-il effectif ?”, Dossier Du Participant, Conférence du Conseil d’Etat, 1 Haziran 2011, s. 1.

⁶⁰ Council Directive 90/313/EEC of 7 June 1990 on the freedom of access to information on the environment, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:31990L0313>, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

⁶¹ Rio Konferansı ve sonunda kabul edilen uluslararası belgeler şunlardır; Rio Declaration Agenda 21, Convention on Biological Diversity, UN Framework Convention on Climate Change <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

⁶² Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, <https://rm.coe.int/168007c079>, (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022).

⁶³ **Sand**, Peter H.: “The right to know: Environmental information disclosure by government and industry.” Conference Human Dimensions of Global Environmental Change: Knowledge for the Sustainability Transition, Cilt: 7, 2002, s. 3.

1950 yılında imzalanan İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (AİHS) uygulaması bakımından⁶⁴ ise, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) konuya ilişkin değerlendirmede bulunduğu ilk zamanlardaki 1998 tarihli Guerra ve Diğerleri / İtalya kararında, çevresel anlamda bilgiye erişim özgürlüğünün Taraf Devletler için bilgi toplama ve yayma yükümlülüğü getirmediğini belirtmiş ve başvuruyu Sözleşmenin 10.maddesi kapsamında değil 8.maddesi kapsamında değerlendirmişti⁶⁵. Bu karar ile AİHM'in çevresel bilgilenme hakkını AİHS'in 8. maddesi çerçevesinde dolaylı olarak koruduğu ifade edilmektedir⁶⁶. AİHM daha sonraki içtihadında Sözleşmenin 10. Maddesinin tek başına bireye ne bir kamu otoritesi tarafından tutulan bilgilere erişim hakkı verdiğine ne de Devletin bu tür bilgileri kendisine iletmesini gerektirdiğine dikkat çekmiş ve bilgiye erişim hakkının AİHS kapsamındaki sınırlarını belirlemiştir⁶⁷. AİHM'in 2016 tarihli Magyar Helsinki Bizottság / Macaristan kararına göre AİHS'in 10.maddesi uyarınca böyle bir hak ancak şu koşullarda doğabilir; 1. Bilgilerin ifşasının kesinleşmiş bir yargı kararıyla zorunlu kılındığı durumlarda, 2. Bilgiye erişimin, bireyin ifade özgürlüğü hakkını, özellikle "bilgi alma ve yayma özgürlüğünü" kullanması için araç olduğu ve bunun reddedilmesinin bu hakka müdahale teşkil ettiği durumlarda⁶⁸. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile bu anlamda çevresel anlamda bilgiye erişim hakkını kabul

⁶⁴ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), AİHS'te çevre hakkı düzenlenmediğinden çevresel konulardaki başvurularda sözleşmede yer alan maddeleri ilgilere göre uyumsuzluğa uygulama yönetimini benimsemiştir. Buna göre AİHM, çeşitli kararlarında çevresel uyumsuzlukları ilgilere göre; AİHS'in yaşam hakkını düzenleyen 2.maddesi, işkence yasağını düzenleyen 3.maddesi, adil yargılanma hakkını düzenleyen 6.maddesi, özel ve aile hayatına saygı hakkını düzenleyen 8.maddesi, ifade özgürlüğünü düzenleyen 10.maddesi, toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 11.maddesi, etkili başvuru hakkını düzenleyen 13.maddesi, ayrımcılık yasağını düzenleyen 14.maddesi ve mülkiyet hakkını düzenleyen Ek 1 Numaralı Protokolün 1.maddesi uyarınca değerlendirmiştir. European Court of Human Rights, Guide to the case-law of the European Court of Human Rights – Environment, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Environment_ENG.pdf (Çevrimiçi e.t. 11.01.2023), s. 3-4.

⁶⁵ AİHM, Guerra ve Diğerleri / İtalya Kararı, Başvuru no. 116/1996/735/932, 19 Şubat 1998 KT. Fakat AİHM çevre kirliliğinin kişilerin özel ve aile hayatını etkileyebileceğini belirterek AİHS'in 8. Maddesi kapsamında değerlendirmede bulunmuş ve somut olayda AİHS'in 8.maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.

⁶⁶ **Yancı Özalp**, Nihan: "Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı", Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt: 2, Sayı:3, Yıl:2013, s. 83.

⁶⁷ European Court of Human Rights, Guide, s. 62.

⁶⁸ AİHM, Magyar Helsinki Bizottság / Macaristan, Büyük Daire Kararı, Başvuru No: 18030/11, 8 Kasım 2016 KT., paragraf. 156.

edilmektedir⁶⁹. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadının bu gelişimi ve değişimi çevresel bilgiye erişim hakkı açısından önem arz etmektedir; çünkü Mahkeme, sözleşmede yer verilen prensibin “etkili bir başvuru hakkı” ile bağlantısını kurarak çevresel anlamda geniş bir kullanımını sağlamıştır⁷⁰. Çevresel bilgiye erişim konusunda AİHM'in AİHS ile doğrudan ilgi kurduğu bir diğer hak ise yaşam hakkıdır. Yaşam hakkının korunmasında devlete yüklenen pozitif yükümlülüklerden biri de önleyici yasal düzenlemeler getirilmesine ilişkin gerekliliktir; bu kapsamda söz konusu önleyici yasal düzenlemelerin kamunun bilgiye erişimini de garanti altına alması gerektiği⁷¹ ve tehlikeli faaliyetler ve öngörülebilir doğal afetler bakımından bilgiye erişim hakkının, Devletlerin ölümcül bir riske maruz kalan kişilere ilgili bilgileri kendiliğinden sağlama yükümlülüğünü yüklediği⁷² AİHM içtihadında belirtilmektedir⁷³.

Çevresel bilgiye erişim bakımından Avrupa Birliği hukukunda Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi, 90/313/CEE sayılı Çevresel Bilgiye Erişim Özgürlüğüne İlişkin Direktifi⁷⁴ yürürlükten kaldıran yeni “Çevresel Bilgilere Halkın Erişimine İlişkin 2003/4/CE sayılı Direktif”i kabul etmiştir⁷⁵. Önemli bir gelişme olarak, 2003/4/CE sayılı Direktif, çevresel bilgiye erişimi 90/313/CEE sayılı Direktiften farklı olarak “hak” olarak kabul etmekte ve artık sadece “bilgiye erişim özgürlüğü” olarak değerlendirmemektedir. Avrupa Birliği Adalet Divanı, 1998 yılında önüne gelen bir uyuşmazlıkta bilgiye erişime ilişkin Avrupa Birliği düzenlemelerinin, Üye Devletlerin çevresel konularda nihai karar vermelerinden önce bireylerin idari belgelere erişme-

⁶⁹ European Court of Human Rights, Guide, s. 62 vd.

⁷⁰ **Sand**, s. 6; **Romi**, Raphaël: Fascicule 206: Information et Environnement, JurisClasseur Communication, LexisNexis, 8 Ocak 2015.

⁷¹ AİHM, Öneriyıldız / Türkiye, Başvuru No: 48939/99, 30 Kasım 2004 KT., paragraf.90 ve 108; AİHM, Boudayeva and Others / Rusya, Başvuru No: 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 et 15343/02, 29 Eylül 2008 KT., paragraf. 132 ve 152-155; European Court of Human Rights, Guide, s. 8.

⁷² AİHM, L.C.B./ Birleşik Krallık, Başvuru No: 14/1997/798/1001, 9 Haziran 1998 KT., paragraf.38-41; European Court of Human Rights, Guide, s. 8.

⁷³ European Court of Human Rights, Guide, s. 8-9.

⁷⁴ Council Directive 90/313/EEC of 7 June 1990 on the freedom of access to information on the environment, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:31990L0313> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

⁷⁵ Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0004&from=FR> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

lerini zorunlu kıldığı yönünde yorum yapmıştır⁷⁶. Avrupa Birliği Adalet Divanı başka bir kararında⁷⁷, Avrupa Birliği Hukukundan kaynaklanan yükümlülüğün Aarhus Sözleşmesinde yer verilen bilgiye erişim sağlama yükümlülüğü ile bağlantısını açık bir şekilde kabul etmiştir⁷⁸.

Avrupa Birliği nezdinde çevresel bilgiye erişim konusunda önemli bir kurum da Avrupa Çevre Ajansı (European Environment Agency)'dır. 1990 yılında 401/2009 sayılı Tüzük⁷⁹ ile kurulan Avrupa Çevre Ajansı çevresel meselelerin iktisadi politikalar ile bir bütün haline getirilmesi, sürdürülebilirliğe geçiş bakımından bilgi akışının sağlanması ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın (European Environment Information and Observation Network – Eionet) koordinasyonu ile görevlendirilmiştir⁸⁰. 401/2009 sayılı Tüzükün 1.maddesinde Avrupa Çevre Ajansı'nın ve Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın amacının -o dönemdeki ismiyle- Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun ve üye devletlerin çevreyi korumak için gerekli önlemleri almalarına, bu önlemlerin sonuçlarını değerlendirmelerine ve halkın çevrenin durumu hakkında uygun şekilde bilgilendirilmesini sağlamalarına olanak tanıyan Avrupa düzeyinde nesnel, güvenilir ve karşılaştırılabilir bilgileri sağlamak olduğu düzenlenmiştir. Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı'nın Türkiye'nin dahil olduğu 38 üyesi bulunmaktadır ve temel görevleri üye devletlerin ulusal kurumları ile birlikte çalışmak ve Avrupa'nın çevresel durumu hakkında bilgi toplayarak bu bilgileri anlamlı halde politika koyucularla paylaşmaktır⁸¹. Söz konusu kurumların topladıkları çevresel bilgileri ilgili kurum ve kuruluşlarla paylaşma işlevleri dolayısıyla Avrupa kıtasında

⁷⁶ ABAD, Mecklenburg vs. Kreis Pineberg Davası, 17 Haziran 1998, Karar No: C-321/96, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=BA77B31188D36CEAEE4AA3DC A1720D5C?text=&docid=43940&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4448811> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022); **Bünger**, *Dirk: Deficits in EU and US Mandatory Environmental Information Disclosure*, Springer, 2012, s. 157.

⁷⁷ Slovakya'dan yapılan bir ön karar başvurusu buna örnektir: ABAD, Büyük Daire, 15 Ocak 2013, Karar No: C-416/10, paragraf. 88, 89 ve 90, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=132341&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4448811> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

⁷⁸ **Romi**, Fasc. 206.

⁷⁹ Regulation (EC) No 401/2009 of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the European Environment Agency and the European Environment Information and Observation Network, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32009R0401>, (Çevrimiçi e.t. 11.01.2023).

⁸⁰ Avrupa Çevre Ajansı, "Biz Kimiz", <https://www.eea.europa.eu/tr/about-us/who>, (Çevrimiçi e.t. 11.01.2023).

⁸¹ Eionet, "What is Eionet?", <https://www.eionet.europa.eu/>, (Çevrimiçi e.t. 11.01.2023).

yaşayan halkın çevresel meselelere ilişkin doğru, güvenilir ve güncel bilgiye ulaşmaları konusunda temel bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür.

Aarhus Sözleşmesi ise, çevresel anlamda çevresel bilgiye erişime ilişkin geniş ve koruyucu bir düzenlemeye yer vermiştir. Aarhus Sözleşmesinin 4. ve 5. maddelerinde, çevresel bilgiye erişim ilkesi detaylı olarak düzenlenmiştir. Çevresel bilgiye erişim ilkesinin istisnaları ve sözleşmeye taraf devletlerin bilginin toplanması ve paylaşılması ile ilgili yükümlülükleri listelenerek belirtilmiştir. Sözleşmenin 4.maddesinde çevresel bilgilerin bir menfaat şartını yerine getirmesi beklenmeksizin ve ilgisi olup olmadığına bakılmaksızın talep eden tüm kişilere verilmesi öngörülmüş, talep edilen çevresel bilgilerin mümkün olan en kısa zamanda ve en fazla 1 ay içinde (bilginin karmaşık ve kapsamlı olması halinde en fazla 2 ay içinde) bireylere sunulması gerektiği düzenlenmiştir⁸². Sözleşmede aynı zamanda çevresel bilginin sözleşme kapsamında tanımına⁸³ ve çevresel bilginin talep edilebileceği resmi makamlara⁸⁴ yer verilmiştir. Söz konusu tanımlarda dikkat çe-

⁸² Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 306.

⁸³ Aarhus Sözleşmesi'nin 2.maddesinin 3.fıkrasında yer alan çevresel bilgi tanımının tercümesi şu şekildedir; ““Çevresel Bilgi” yazılı, görsel, işitsel, elektronik ya da diğer herhangi bir somut formdaki bütün bilgiler anlamına gelmektedir. Bu bilgiler;

a. Genetik olarak değişikliğe uğramış organizmalar dahil olmak üzere hava, atmosfer, su, toprak, kara, peyzaj ve doğal sitler, biyolojik çeşitlilik ve bileşenleri gibi çevre elemanlarının durumu ve bu elemanlar arasındaki karşılıklı etkileşim,

b. (a) paragrafının kapsamı içindeki çevre elemanlarını etkileyen ve muhtemelen etkileyecek olan enerji, gürültü, radyasyon ve idari önlemler, çevresel anlaşmalar, politikalar, mevzuat, planlar ve programlar, çevresel karar verme süreci içerisinde kullanılan fayda-maliyet analizi, diğer ekonomik analizler ve çevresel karar verme sürecinde kullanılan varsayımlar,

c. Çevre elemanları tarafından ya da bu elemanlar aracılığıyla (b) alt paragrafı içerisinde sözedilen faktörler, faaliyetler ya da önlemler tarafından etkilendiği ya da etkilenebileceği kadarıyla insan sağlığı ve güvenliği, insan hayatının, kültürel sitlerin ve inşa edilmiş yapıların durumu, hakkında olabilir.” Özkaya Özlüer, İlgin: Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Rehberi ve Aarhus Sözleşmesi, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ankara 2018, s. 10.

⁸⁴ Aarhus Sözleşmesi'nin 2.maddesinin 2.fıkrasında yer alan çevresel bilgiyi vermekle yükümlü kamu otoritelerinin tercümesi şu şekildedir; “a. Ulusal, bölgesel ve diğer düzeylerdeki hükümet,

b. Çevre ile ilgili olarak özel görevler, faaliyetler ya da hizmetler dahil olmak üzere ulusal mevzuat çerçevesinde kamu idari işlevlerini yerine getiren gerçek ya da tüzel kişiler,

c. Yukarıdaki (a) ve (b) alt paragrafların içerisine giren herhangi bir kuruluş/kişinin kontrolü altında çevreyle ilişkili olarak kamu sorumluluklarına ya da işlevlerine sahip olan ya da kamu hizmetleri sağlayan gerçek ya da tüzel kişi,

kici bir husus olarak, çevresel bilgi tanımının klasik tanımlara nazaran daha geniş şekilde ele alındığı (genetiği değiştirilmiş organizmalar, kültürel sitler ve ekonomik analizlerin de dahil edilmesi gibi) gösterilmekte ve çevresel bilgileri sunmakla yükümlü kılınan kamu otoriteleri açısından da -her ne kadar yasama ve yargı erkleri bu kamu otoritelerine dahil edilmese de- kamu hizmeti yürüten özel hukuk kişilerinin ve sözleşmeye taraf olan bölgesel örgütlerin de dahil edilmesi nedeniyle geniş kapsamlı bir düzenlemeye yer verildiği belirtilmektedir⁸⁵. Bunun yanında bireylerin çevresel bilgiye erişim taleplerinin ilgili kurumlarca reddedilebileceği haller de Sözleşmenin 4.maddesinin 3⁸⁶.ve 4⁸⁷.fıkralarında tahdidi olarak düzenlenmiştir⁸⁸. Ayrıca Söz-

d. Bu Sözleşmeye taraf olan, 28 Mart 1947 tarihli 36 (IV) sayılı Ekonomik ve Sosyal Konsey kararının 8 ve 11'inci paragraflarına göre Avrupa Ekonomik Komisyonunda danışman statüsüne sahip olan Devletler ve üye devletlerinin, bu Sözleşme tarafından yönetilen konular üzerinde yetkilerini aktardıkları Avrupa Ekonomik Komisyonunun egemen devletleri tarafından oluşturulan, bölgesel ekonomik entegrasyon organizasyonları kurumlarıdır.” Özkaya Özlüer, s. 9.

⁸⁵ Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 307-308; Özkaya Özlüer, s. 9.

⁸⁶ Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel bilgiye erişim talebinin ret nedenlerine ilişkin 4.maddesinin 3.fikrasının tercümesi şu şekildedir; “(a) Başvurunun yapıldığı resmi makam kendisinden istenilen bilgiye sahip değilse,
(b) Talep, açık, anlaşılır veya çok genel bir şekilde formüle edilmişse,
(c) Talep, halen oluşturulmakta olan bir materyal ile ilgili ise veya resmi makamların içyapısını ilgilendiriyorsa ya da kamu yararı düşünülerek ulusal mevzuat çerçevesinde veya uygulamada kabul edilmiş bir istisnaya ilişkin ise, yapılan çevresel bilgi talebi reddedilebilir.” Güneş, Çevresel Bilgiye Erişim, s. 31.

⁸⁷ Aarhus Sözleşmesi'nin çevresel bilgiye erişim talebinin ret nedenlerine ilişkin 4.maddesinin 4.fikrasının tercümesi şu şekildedir; “(a) Ulusal mevzuat uyarınca resmi makamlar için gizliliğin öngörüldüğü haller,
(b) Uluslararası ilişkilerin, ulusal savunma veya kamu güvenliği konularının olumsuz etkilenebileceği durumlar,
(c) Yargısal sürecin işleyişinin, kişinin adil yargılama hakkının veya resmi bir makamın ceza ya da disiplin soruşturmalarını yürütme imkânının olumsuz etkilenebileceği durumlar,
(d) Meşru ekonomik çıkarları korumak amacıyla hukuken korunan ticari ve işletme sırlarının olumsuz etkilenebileceği durumlar,
(e) Fikri mülkiyet haklarının olumsuz etkilenebileceği haller,
(f) Ulusal hukuk uyarınca bu tür bilginin gizliliği ilkesi kabul edildiği ve kişilerin kamuya açılmasına rıza göstermediği hallerde, gerçek kişilere ait kişisel verilerin veya dosyaların gizliliği,
(g) Hukuken böyle bir yükümlülük altında bulunmamasına rağmen bu bilgiyi sağlayan üçüncü bir kişinin menfaatlerinin zarar görebileceği durumlarda, bu kişinin söz konusu materyalin açıklanmasına rıza göstermemesi,

leşmede, Sözleşmenin 4.maddesinin 4.fıkrasında düzenlenen ret sebeplerinin kamu yararı ve sera gazı emisyonları ile ilgisi dikkate alınarak dar bir şekilde yorumlanacağı belirtilmiştir. Bunlara ek olarak, Sözleşmenin 5.maddesinde çevresel bilgiye erişim hakkının kolay ve etkili şekilde kullanılabilmesi için kapsam dahilindeki kamu otoritelerine ayrıntılı şekilde yükümlülükler yüklenmiştir; bunlara örnek olarak, söz konusu kamu otoritelerinin görev alanlarına ilişkin olan çevresel bilgileri toplama, güncel halde bulundurma, bunlara ilişkin elektronik veritabanı hazırlama ve bu veritabanını bireylerin kullanımına sunma, özel hukuk kişilerinin faaliyetleri nedeniyle oluşan çevresel etkiler hakkında bireyleri sürekli olarak bilgilendirme ve tüketicilerin bilgilendirilmesi için eko-etiketleme mekanizmalarını oluşturma yükümlülüğü öngörülmüştür⁸⁹. Sözleşmenin taraf devletlerde uygulanmasına ilişkin etkili bir uygulama örneği olarak Fransa, Aarhus Sözleşmesi'nin iç hukukuna doğrudan etkisini kabul etmiş ve doğrudan etkinin kabul edilmesi ile, bilgiye erişimin sağlanması yükümlülüğünün yerine getirilmemesi durumunda idari makamların ya da ilgili kamu görevlilerinin yaptırıma uğraması sonucunu hukuk sisteminde kabul etmiştir⁹⁰.

Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağı'nda Aarhus Sözleşmesinden farklı olarak bilgiye erişim ilkesine, genel olarak ilkenin ortaya konulması ile sınırlı olarak yer verilmiştir. Aarhus Sözleşmesi gibi Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağı'nda bu ilkeye taslağın 9. maddesinde açıkça bir hak olarak yer verilmektedir. Aarhus Sözleşmesi'nin "Genel Hükümler" başlıklı 3.maddesinde çevresel bilgiye erişim, bir hak olarak ifade edilmiş ve ilgili maddeler olan 4. ve 5.maddelerde bilgiye erişilmesine ilişkin taraf devletlerin yükümlülüklerine yer verilmiştir. Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağı metninde çevresel bilgiye erişimin hak olarak tanınması Aarhus Sözleşmesi'ne paralel şekilde devam ettirilmektedir.

Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağı'na göre, bilgiye erişim hakkından yararlanan süje olarak yalnızca yöre halkı gösterilmemiş, herhangi bir ilgi ya da menfaat gösterme gereği duyulmaksızın, tüm bireyler ve sivil toplum kuruluşlarının çevresel bilgiye erişim hakkından yararlanabileceği belirtil-

(h) *Nadir türlerin üreme alanları gibi talep konusu çevresel öğelerin olumsuz etkilenebileceği haller.* " Güneş, Çevresel Bilgiye Erişim, s. 31.

⁸⁸ Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 309.

⁸⁹ Silina, Mara (Ed.): Aarhus Sözleşmesi: Çevresel Demokrasi İçin Rehberiniz, Avrupa ECO Forumu, 2011, (Çev. Esra Başak), s. 10; Güneş, Çevresel Bilgiye Erişim, s. 32.

⁹⁰ Genetiği değiştirilmiş organizmalar konusunda Clermont-Ferrand İdare Mahkemesinin, Genetik Mühendisliği Araştırma ve Bilgilendirme Komitesi Üyesinin başvurusu üzerinde verdiği, 4 Mayıs 2006 tarihli kararı buna örnektir; Bkz. Romi, Fasc. 206.

miştir. Bu durum da Aarhus Sözleşmesinde benimsenen düstur ile paralellik göstermektedir ve bu kazanımları korumaktadır⁹¹.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında çevresel bilgiye erişim hakkı ile ilgili olarak Antlaşma taslağının çevresel eğitime ilişkin 12.maddesinde de düzenlemelere yer verilmiştir. Antlaşma taslağının 12.maddesi şu şekildedir; “*Taraflar, herkese çevreyi koruma ve iyileştirme konusunda sorumlu bir davranış aşlamak için, çevre eğitiminin mümkün olduğu ölçüde genç kuşak üyelerine olduğu kadar yetişkinlere de öğretilmesini sağlayacaklardır.*

Taraflar, çevresel konularda ifade ve bilgi özgürlüğünün korunmasını sağlayacaklardır. Taraflar ekosistemler ve çevreyi koruma ve muhafaza etme ihtiyacı hakkında eğitici nitelikteki bilgilerin kitle iletişim araçlarıyla yayılmasını desteklerler.”⁹²

Söz konusu madde gelecek kuşakların genel olarak çevre bilinci edinmesini ve çevresel eğitici bilgileri almasını sağlamak ve aynı zamanda çevresel konularda ifade özgürlüğünü temin etmek açısından Antlaşma taslağının bilgi edinme hakkını düzenleyen 9.maddesini tamamlayan bir niteliktedir. Bu bakımdan söz konusu maddeye yer verilmesi olumlu bir unsurdur.

Yukarıda ele alındığı üzere çevresel anlamda bilgiye erişim hakkı ya da özgürlüğü, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi bölgesel örgütler çerçevesinde kabul edilen bağlayıcı hukuki metinlerle ve AİHM örneğinde görüldüğü üzere yine bölgesel düzeyde fakat içtihat yolu ile tanınıp korunmaktadır. Bunun yanında küresel ölçekte Rio Bildirgesi gibi Birleşmiş Millet-

⁹¹ Aarhus Sözleşmesinin 3.Maddesinin son fıkrasında bu yöndeki iradeye şu şekilde açıkça yer verilmiştir; “*Bu Sözleşmenin ilgili hükümleri kapsamında, halk, vatandaşlık, uyruk veya ikamet yeri ayrımı olmaksızın ve başvuranın bir tüzel kişi olması durumunda, bu tüzel kişinin resmi merkezine veya faaliyetlerinin yoğunlaştığı merkezin nerede olduğu konusunda ayırım gözetilmeksizin, çevresel konularda bilgiye erişim, karar alma süreçlerine katılma ve adalete erişim olanağına sahip olacaktır.*”

⁹² Antlaşma taslağının orijinal metninin İngilizce versiyonunda 12.madde şu şekildedir: “*The Parties shall ensure that environmental education, to the greatest possible extent, is taught to members of the younger generation as well as to adults, in order to inspire in everyone a responsible conduct in protecting and improving the environment.* *The Parties shall ensure the protection of freedom of expression and information in environmental matters. They support the dissemination by mass media of information of an educational nature on ecosystems and on the need to protect and preserve the environment.*” “*Article 9 Access to information; Every person, without being required to state an interest, has a right of access to environmental information held by public authorities. Public authorities shall, within the framework of their national legislations, collect and make available to the public relevant environmental information.*” <https://globalpactenvironment.org/uploads/EN.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 20.01.2023).

lerin öncülüğünde kabul edilen *soft law* belgeleri ile korunmaya çalışılmaktadır. Bu bakımdan Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağında bilgiye erişim hakkı, Antlaşma Taslağının yola çıkış gayesi olan kapsayıcılık özelliğini desteklemektedir. Belirli bir alana özgülenmeme amacı ile uygun olarak söz konusu çevresel usuli hak genel olarak düzenlenmiş ve bireylere tanınmış olmakta fakat Aarhus Sözleşmesinde ya da Avrupa Birliği Direktiflerinde olduğu gibi ayrıntıları ile düzenlenmemiştir. Aslında bu tutum yine Antlaşma Taslağının amaçlarından olan küresel ölçekli, konu bakımından kapsayıcı ve aynı zamanda hukuken bağlayıcı bir metin oluşturması gayesi ile örtüşmektedir. Söz konusu genel düzenlemenin her hukuk sisteminden taraf devletçe uygulanabilir ve hukuk sistemine adapte edilebilir şekilde genel bir madde ile düzenlendiği anlaşılmaktadır. Böylece her taraf devlet söz konusu metnin gereklerini hukuk sistemine uygun şekilde düzenleyerek yerine getirme imkanına sahip olacaktır.

2. Katılım Hakkı

Katılım hakkı, halkın katılımı ilkesi ve ilkenin yararlanan öznesi açısından değerlendirildiğinde çevreye ilişkin kararların alınması sürecinde halkın görüş bildirme hakkını düzenler⁹³. Halkın katılımı ilkesi bireyler için devletin pozitif bir yükümlülüğünü içerdiğinden bir hak kaynağı olsa da aynı zamanda bireyler için bir görev kaynağıdır; çünkü çevrenin korunması konusunda yürütülen idari süreçlere bireyler açısından bir katılım yükümlülüğünü gerektirmektedir⁹⁴. Çevresel konularda katılım hakkı açısından katılım biçimleri tepki/danışma ve hazırlık çalışmaları, çevresel etki değerlendirmesi süreci ve çevresel kararlara ve yönetime katılma olarak öğretide ayrılmaktadır⁹⁵.

Çevresel konularda katılım ilkesine Türk Hukukunda 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun "İlkeler" başlık 3.maddesinde yer verilmiştir, "*Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.*" Bunun yanında 2872 sayılı Kanunun 9.maddesinde "*biyolojik çeşitliliği koruma ve kullanım esaslarının yerel yönetimlerin, üniversitelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve ilgili diğer kuruluşların görüşleri alınarak belirleneceği*" dü-

⁹³ Turgut Yılmaz, s. 149.

⁹⁴ Jamay, Florence: Fascicule 2440: Principe de Participation, JurisClasseur Environnement et Développement durable, LexisNexis, 1 Şubat 2016.

⁹⁵ Kaboğlu, s. 155 ve devamı.

zenlenmiştir. Bu bakımdan hukukumuzda kanun düzeyinde çevresel katılım hakkına yer verilmektedir.

Çevresel katılım ilkesine somut olarak yer verilen alanlardan biri de çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) sürecidir. ÇED sürecinde genel olarak; ön inceleme aşamasına, kapsam belirleme aşamasına, ÇED raporunun hazırlanma aşamasına, ÇED raporlarının incelenmesi aşamasına, karar verme aşamasına ve izleme-denetleme aşamasına katılımın mümkün olduğu belirtilmektedir⁹⁶. Mevzuatımızda ikincil düzenlemeler bakımından bu yöndeki düzenleme Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin 9.maddesinde öngörülen "Halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı"dır. Söz konusu düzenlemeye göre, halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısı çevresel etki değerlendirmesi sürecine tabi yatırımlar bakımından halkın bilgilendirilmesini, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüklerinin belirlediği merkezi bir yerde ve önceden duyurulan bir saatte halk ile yetkili kamu kurumunun ve proje sahibinin bir araya gelmesini sağlayan ve halkın proje hakkında görüş ve önerilerinin alınmasına olanak sağlayan bir toplantıdır. Bunun yanında aynı madde gereğince, proje sahibinin ÇED başvuru dosyası ile birlikte "paydaş katılım planı" hazırlama ve sunma yükümlülüğü bulunmaktadır, ayrıca Bakanlık gerekli gördüğünde proje ile ilgili anket, seminer ya da bilgilendirici doküman hazırlanmasını da talep edebilmektedir. ÇED sürecinde katılım ilkesinin uygulanması açısından, halkın bilgilendirilmesi ve sürece katılımı toplantısına ek olarak Yönetmeliğin 11.maddesinin 4.fıkrasında ilgililerin ÇED raporunun ilan edilmesinden sonra rapora ilişkin görüşlerini idareye iletebileceği ve bu görüşlerin idarece dikkate alınarak rapora yansıtılacağı düzenlenmiştir⁹⁷. ÇED sürecinde projelerin çevreye etkileri konusunda halkın katılımının ayrıntılı bir şekilde yönetmelikte yer verilmesi katılım hakkının sağlanması açısından olumlu olmakla birlikte, kanunun yukarıda verilen 3.ve 9.maddeleri açısından çevre politikalarının oluşturulmasındaki katılıma ilişkin ayrıntılı ikincil düzenleyici hükümlere mevzuatta daha fazla yer verilmesi ve yalnızca sivil toplum örgütleri ya da meslek örgütlerinin değil halkın da katılımının temin edilmesi çevresel katılımcı demokrasinin sağlanması için faydalı olacaktır⁹⁸. Bunun yanında çevresel konularda katılım hakkı açısından Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği⁹⁹'nde de halkın katılımına ilişkin bir hükme

⁹⁶ **Saygılı**, Abdurrahman: Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi, İmaj Yayınevi, Ankara 2007, s. 214-217.

⁹⁷ **Saygılı**, s. 309.

⁹⁸ **Güneş**, Aarhus Sözleşmesi, s. 324.

⁹⁹ Resmî Gazete Tarihi: 06.06.2008 Resmî Gazete Sayısı: 26898.

yer verilmiştir. Yönetmeliğin 10.maddesinin 10.fıkrası uyarınca temiz hava planlarının hazırlanması bakımından halkın katılımının sağlanacağı ve planın kamuoyuna sunulacağı düzenlenmiştir. Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği ile yürürlükten kaldırılan Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği'nde hava kalitesini etkileyecek projeler bakımından halkın projeye ilişkin görüşlerini ve itirazlarını sunmasını sağlamak üzere ÇED sürecindeki gibi ayrıntılı hükümlere yer verilmişti, fakat bu hükümlere Hava Kalitesi Değerlendirme ve Yönetimi Yönetmeliği'nde yer verilmemiştir.

Yerel yönetimler açısından da alınan kararlara halkın katılımı kentli haklarından sayılmaktadır ve sağlıklı kent alanlarının oluşturulması ve çevrenin korunması için karar aşamalarına halkın katılımının zorunlu bir unsur olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁰. Bu doğrultuda imar planları ve koruma amaçlı imar planları insanların yaşam alanlarının planlanmasında ve düzenlenmesinde önemli bir yer tutmakta ve bölgesel olarak nüfus yoğunluğunun planlanması, özellikle parklar, bahçeler, sosyal donatı alanları, doğal sit alanları gibi doğal yaşamın korunması ve sanayi alanlarının konut alanlarına yakınlığının planlanması gibi insan sağlığının korunması -özellikle hava kirliliğinin engellenmesi gibi- açısından çevre için imar planlarının önemi yadsınmaz niteliktedir. Bu minvalde katılım ilkesinin ve katılımcı demokrasinin mevzuatımızdaki bir yansıması da 3194 sayılı İmar Kanunu'nun 8.maddesinin (b) bendinde bulunmaktadır¹⁰¹. Söz konusu hükme göre belediyeler imar planlarını hazırladıktan sonra planları belirledikleri yerlerde ve internet sitesinde ilan etmek ve bir ay süre ile askıda tutmakla yükümlüdürler. Bu ilan süresi içinde imar planına kişilerce itiraz edilebilmekte ve süre sonunda belediye meclisi itirazları inceleyerek kesin karar vermektedir. Söz konusu usulde halkın imar planının yapımından sonra katılımının sağlanması, imar planının yapım sürecinde bir katılım usulünün öngörülmemesi yeterli bulunmamakta ve eleştirilmektedir¹⁰². Bunun yanında Koruma Amaçlı İmar Planları ve Çevre Düzenleme Projelerinin Hazırlanması, Gösterimi, Uygulanması, Denetimi ve Müelliflerine İlişkin Usul ve Esaslara Ait Yönetmelik¹⁰³,te koruma amaçlı imar planlarının hazırlanması sırasında ilgili idare tarafından meslek odalarının, sivil toplum kuruluşlarının, üniversitelerden temsilcilerin, o alanda yaşayan halkın ve o alandaki işyeri sahipleri ile etki-

¹⁰⁰ **Koçak**, Burak: "Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sisteminde Kentli Hakları ve Katılım", Kent Akademisi Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 1, Bahar, 2019, s. 110.

¹⁰¹ **Sancakdar**, Oğuz: İmar Hukuku, Soru Bankası Yayınları, İzmir 2020, s. 94-95.

¹⁰² **Sancakdar**, s. 94-95.

¹⁰³ Resmî Gazete Tarihi: 26.07.2005 Resmî Gazete Sayısı: 25887.

lenen yerel halkın katılımını sağlayan en az iki toplantı yapılması öngörül-
mekte iken, 2017 yılında Yönetmelikte yapılan değişiklikle söz konusu hü-
küm kaldırılmıştır¹⁰⁴. Koruma amaçlı imar planlarının özellikle doğal sit
alanları açısından çevrenin korunması işlevi¹⁰⁵ göz önünde bulunduruldu-
ğunda böyle bir düzenlemenin ilga edilmesi çevresel konularda halkın katı-
lımı ilkesi açısından bir geri adım niteliğindedir.

Uluslararası belgeler kapsamında katılım ilkesine, 1972 tarihli
Stockholm Deklarasyonu'nun yalnızca halkın bilgilendirilmesi ve eğitimini
düzenleyen 19 numaralı ilkesinde yer verilmiştir¹⁰⁶. 1982 yılında kabul edi-
len Birleşmiş Milletler Dünya Doğa Şartı ise bu ilkeyi daha açık bir dille şu
şekilde ortaya koymuştur: *“Herkes, ... çevresini doğrudan ilgilendiren kar-
rarların alınmasına, bireysel olarak veya başka kişilerle birlikte katılma
imkanına sahiptir...”*¹⁰⁷.”¹⁰⁸

1992 tarihli Rio Deklarasyonunun 10 numaralı İlkesinde, katılım ilkesi
büyük bir netlikle şu şekilde düzenlenmiş ve korunmuştur: *“Çevresel mese-
leleri ele almanın en iyi yöntemi, ilgili tüm vatandaşların uygun düzeyde ka-
tılımını sağlamaktır. Ulusal düzeyde, her birey, topluluktaki tehlikeli mad-
deler hakkında bilgiler de dahil olmak üzere kamu makamları tarafından
tutulan çevresel bilgilere erişebilmeli ve karar alma süreçlerine katılma im-
kanına sahip olmalıdır. Devletler, bilgileri halkın bilgisine açık kılarak hal-
kın bilinçlendirilmesini ve katılımını kolaylaştırmalı ve teşvik etmelidir”*¹⁰⁹.”

¹⁰⁴ Sancakdar, s. 95.

¹⁰⁵ Sancakdar, Oğuz/Yağcı, Pınar/Taşyıldız, Şükür/Çırak, Ezgi: Kültür ve Tabiat
Varlıkları Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara 2021, s. 388-389.

¹⁰⁶ UNEP, Stockholm Declaration, [https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/
29567/ELGP1StockD.pdf](https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf), (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

¹⁰⁷ Dünya Doğa Şartının 23. Maddesinin ilgili kısmı İngilizce resmi dilinde şu şekildedir:
*“All persons ... shall have the opportunity to participate, individually or with others, in
the formulation of decisions of direct concern to their environment, ...”*,
<https://digitallibrary.un.org/record/39295>, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

¹⁰⁸ Jamay, Fasc. 2440.

¹⁰⁹ Deklarasyonun İngilizce resmi dilinde hüküm şu şekildedir: *“Environmental issues are
best handled with the participation of all concerned citizens, at the relevant level. At the
national level, each individual shall have appropriate access to information concerning
the environment that is held by public authorities, including information on hazardous
materials and activities in their communities, and the opportunity to participate in
decision-making processes. States shall facilitate and encourage public awareness and
participation by making information widely available. Effective access to judicial and
administrative proceedings, including redress and remedy, shall be provided.”*,
[https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/gl
obalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf), (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

Ancak, Fransız Danıştay'ının belirttiği gibi, Stockholm ve Rio Deklarasyonlarının, Dünya Doğa Şartının ve Avrupa Çevre ve Sağlık Şartının iç hukukta hiçbir etkisi bulunmamaktadır. Çünkü bu uluslararası belgeler Aarhus Sözleşmesinden farklı olarak yasal olarak bağlayıcı metinler değildir¹¹⁰.

Aarhus Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu gibi çevre hakkının bir insan hakkı olarak kabul edilmesini sağlar¹¹¹. Aarhus Sözleşmesinin uygulama alanı ile ilgili olarak, Sözleşme, enerji, maden, kimya endüstrileri gibi çevreye yönelik önemli etkileri olabilecek belirli faaliyetlere yönelik ruhsat ve izin prosedürlerine ve bu faaliyetlere ilişkin diğer kararlara (Madde 6), çevre ile ilgili her seviyedeki plan, program ve politikaların hazırlanmasına (Madde 7) ve çevreye yönelik önemli etkileri olabilecek genel düzenleyici işlemlerin ve genel olarak bağlayıcı normatif hukuki araçların oluşturulmasına (madde 8) ilişkin kararlarda halkın katılımı ilkesine uyulmasını bir zorunluluk olarak düzenlemiştir¹¹². Aarhus Sözleşmesi kapsamında alınacak çevresel karardan etkilenenler, etkilenme ihtimali olanlar ve söz konusu çevresel meseleye ilgi duyan kişiler¹¹³ yukarıda belirtilen kararlar bakımından çevresel karar alma sürecine katılabilir, bu noktada kamu otoritelerinin halkın karar alma süreçlerine katılmasını sağlamak üzere çeşitli yol ve yöntemlere ilişkin hukuk kurallarını -toplantı şekli, zamanı, görüşlerin iletilme usulü gibi - ayrıntılı olarak hazırlaması ve halkın katılımı sonucunda alınan kararları gerekçeleri ile birlikte halka duyurması gerekmektedir¹¹⁴. Bunların yanında Sözleşmeye göre halkın katılımının sağlanması gereken kararlar hakkında ilgili kararın ya da faaliyetin olası çevresel etkileri, bu etkilerin giderilmesine yönelik alınacak tedbirler, alınacak olası karar, kararın alternatifleri, ilgili bilgilerin edinilebileceği ve görüşlerin iletilebileceği kamu kurumu gibi önemli bilgilerin kamuoyu ile paylaşılması gerekmektedir¹¹⁵.

¹¹⁰ Conseil d'Etat (Fransız Danıştay), 6 Haziran 2007 tarih ve 292942 sayılı *Cne Grosloy et al.* kararı.

¹¹¹ **Jamay**, Fasc. 2440.

¹¹² **Prieur**, Michel: Droit de l'Environnement, Droit Durable, Editions Bruylant, Bruxelles 2014, s. 112; **Özkaya Özlüer**, s. 14.

¹¹³ Aarhus Sözleşmesinin halkın katılımı ilkesine ilişkin hükümlerinde katılım hakkın öznesi olarak "public concerned" yani "ilgili halk/kamu" ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadenin anlamı açısından; Özkaya Özlüer ilgi duyan kişilerin de karar alma sürecine katılabileceğini belirtirken, bu görüşten farklı olarak Güneş, Aarhus Sözleşmesi'nde öngörülen katılım ilkesi kapsamında herkesin değil yalnızca alınacak karardan somut olarak etkilenecek kişilerin karar alma sürecine katılabileceğini ifade etmiştir. **Güneş**, Aarhus Sözleşmesi, s. 312; **Özkaya Özlüer**, s. 14.

¹¹⁴ **Özkaya Özlüer**, s. 14.

¹¹⁵ **Silina**, s. 12.

Aarhus Sözleşmesinin 8. maddesine göre katılım, “seçenekler hala açık olduğu sürece¹¹⁶” yani halkın karar alma sürecinde aktif rol almasına uygun olan erken bir aşamada düzenlenmeli, halkın etkin katılımının sağlanması için yeterli zaman göz önünde tutulmalı ve katılım sırasında mevcut bulunan bilgilere ücretsiz erişim ve inceleme imkânı sağlanmalıdır¹¹⁷. Çevre İçin Küresel Antlaşma ile Aarhus Sözleşmesi halkın karar alma sürecine erken bir zamanda katılmasının sağlanması açısından benzerlik taşımaktadır.

Avrupa Birliği düzeyinde, halkın katılımı ile ilgili olarak, 2003/35/CE sayılı Direktif halkın katılımı ve adalete erişimi düzenlemektedir. Avrupa Birliği Adalet Divanı, Avrupa Birliği direktiflerinin hükümlerinin “Aarhus Sözleşmesi ışığında yorumlanması gerektiğini” özellikle belirtmektedir¹¹⁸.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çevresel konularda karar verme süreçlerine katılım bakımından AİHS madde 8 çerçevesinde gerçekleştirdiği değerlendirmelerde, 8. maddenin katılım hakkı için açık bir usuli gereklilik içermemesine rağmen, karar verme sürecinin adil olması ve 8. madde tarafından korunan bireyin çıkarlarına gereken saygıyı gösterecek şekilde olması gerektiğine işaret ederek kamusal makamların ilgili politika veya karar verme prosedürü boyunca bireylerin görüşlerinin ne ölçüde dikkate alındığını gözetmesi ve mevcut usule ilişkin güvenceler dahil olmak üzere tüm usuli hususları dikkate alması gerektiğini belirtmektedir¹¹⁹. AİHM, bazı kararlarında Aarhus Sözleşmesine doğrudan atıfta bulunarak¹²⁰, taraf Devletlerin karmaşık çevresel politika konularını belirlemesi gerektiğinde, karar verme sürecinde şu hususlara dikkat etmesi gerektiğini belirtmektedir,

- Önleme ve değerlendirmeyi göz önünde bulundurarak uygun araştırmaları ve çalışmalarını dahil etmek,
- Bu tür çalışmaların sonuçlarını ve maruz kaldıkları tehlikeyi değerlendirmelerini mümkün kılacak bilgileri halkın erişimine açmak,

¹¹⁶ Sözleşmenin 8. maddesinin İngilizce resmi dilinde şu şekilde yer almaktadır: “and while options are still open”. <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

¹¹⁷ Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 311.

¹¹⁸ Avrupa Birliği Adalet Divanının, 12 Mayıs 2011 tarih ve C-115/09 sayılı *Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland* kararı, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=82053&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=3053985>, (Çevrimiçi e.t. 22.07.2022).

¹¹⁹ European Court of Human Rights, Guide, s. 53.

¹²⁰ AİHM, Tatar/Romanya, B.No: 67021/01, 27.01.2009, paragraf 118; AİHM, Grimkovskaya/Ukrayna, 21.10.2011, B.No: 38182/03, paragraf 69; AİHM, Di Sarno ve Diğerleri/İtalya, B.No: 30765/08, 10.01.2012, paragraf 107), European Court of Human Rights, Guide, s. 53.

- İlgili kişilerin kanun yollarına başvurmasını sağlamak¹²¹.

Çevre İçin Küresel Antlaşma Taslağının 10. maddesi uyarınca ise çevresel konularda katılım hakkı şu şekilde düzenlenmiştir: *“Herkesin, kamusal makamların çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek karar, önlem, plan, program, faaliyet, politika ve kural koyucu enstrümanları hazırlama safhasına uygun bir aşamada ve seçenekler halen açıkken katılım hakkı vardır.”*¹²²

Aarhus Sözleşmesi, katılım ilkesini 6., 7. ve 8. maddelerinde detaylı olarak düzenlemiştir. Katılımın uygun bir şekilde sağlanabilmesi için gerekli yöntemler ve tarafların yükümlülükleri sözleşme metninde listelenmiştir. Ancak, Çevre İçin Küresel Antlaşma genel olarak ilkenin antlaşma metninde ortaya konması ile sınırlı kalmıştır. Çevre İçin Küresel Antlaşma aynı zamanda Aarhus Sözleşmesi gibi uygun bir katılımın sağlanması ve bireylerin fikirlerinin belirtilmesi açısından açık seçeneklerin bulunması şartlarının yerine getirilmesi koşulunu getirmiştir. Bu açıdan iki uluslararası metin arasındaki fark şu şekildedir; Aarhus Sözleşmesi, hazırlanması sırasında halkın katılımının sağlanması gereken kuralın *“çevre üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecek olması”* gerektiğini belirtmesinin yanında ayrıca doğrudan belirli faaliyetleri sayarak -bu faaliyetlerin önemli etkisi olduğu varsayımı ile- bu faaliyetlerden önce halkın katılımını zorunlu kılmıştır. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı ise böyle bir faaliyet sayma yönetime başvurmaksızın katılım hakkının kullanılması için yalnızca ilgili karar ya da faaliyetin *“çevre üzerinde önemli bir etkisi olabilecek olması”*nı şart koşturmaktadır. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında yer verilen bu ifadenin değerlendirilmesiyle ilgili olarak ulusal mahkemelerin yorumlaması açısından bir takdir yetkisi bulunmaktadır. Ayrıca söz konusu uluslararası belgelerin ikisinde de halkın katılımı bir hak olarak düzenlenmiştir.

3. Yargıya (Adalet) Erişim Hakkı

Çevresel konularda yargıya (adalet) erişim, çevresel usuli hakların üçüncü sütunu olarak kabul edilir. Bu hakkın varlığı diğer iki usuli hakkın etkinliğini sağlar. Bu ilke, çevreye olumsuz etkileri olan/olabilecek idari

¹²¹ European Court of Human Rights, Guide, s. 53.

¹²² Antlaşma taslağının orijinal metninin İngilizce versiyonunda 10. Madde şu şekildedir *“Article 10 Public participation; Every person has the right to participate, at an appropriate stage and while options are still open, to the preparation of decisions, measures, plans, programmes, activities, policies and normative instruments of public authorities that may have a significant effect on the environment.”*

kararlara karşı çıkma amacını taşımaktadır. Çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası antlaşmaların ve ulusal mevzuatların etkili şekilde uygulanabilmesi için bu hak vazgeçilmez niteliktedir. Bu hakkın çevresel konularda hem yargı mercilerine hem de ilgili idarelere başvuru imkanını sağladığı kabul edilmektedir¹²³. Fakat diğer çevresel usuli haklara nazaran genellikle çevreye bir şekilde zarar verilmesinden sonra bu hak kullanıldığından çevrenin hiç müdahaleye maruz kalmadan önce korunması noktasında tek başına yeterli olmayacağı belirtilmektedir¹²⁴.

Yargıya başvuru hakkı konusunda, Türk Hukuku açısından Anayasa'nın 36.maddesinde "Hak arama hürriyeti" düzenlenmiştir. Buna göre "*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*" Anayasa hükmü kapsamında herkes uyuşmazlığın tabi olduğu yargı koluna göre idari yargı veya adli yargı mercileri nezdinde dava açma hakkına sahiptir. Buna ek olarak Anayasanın 74.maddesinde dilekçe hakkı düzenlenmiş ve "*vatandaşlar ile karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye'de ikamet eden yabancılara kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkı*" tanınmıştır. Özel olarak çevresel anlamda başvuru hakkı bakımından kanuni düzenleme olarak 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 30.maddesinin 1.fıkrasında, "*Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.*" şeklinde hükme yer verilmiştir. Çevre Kanunundaki düzenlemenin çevresel meselelerle ilgili olarak başvuru hakkı bakımından, Anayasa'nın 74.maddesinde düzenlenen dilekçe hakkının kapsamından da geniş şekilde, herhangi bir menfaat şartı aramaksızın ve yabancıları da dahil ederek Türkiye'de ikamet etme şartı koşmaksızın herkesi kapsamına alması dikkate değer niteliktedir¹²⁵. Çevre Kanunu'nun herkesi çevresel meselelerde başvuru yapma hakkı ile donatan bu hükmü ile gönüllü bireysel girişimlere etkin bir rol biçtiği ifade edilmektedir¹²⁶.

¹²³ **Semiz**, Yasemin: "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi", Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014, s. 37.

¹²⁴ **Semiz**, s. 38.

¹²⁵ **Çelik**, Çağla/**Elvan**, Osman Devrim: "Aarhus Sözleşmesi Kapsamında Türkiye'de Ormancılıkta Yargıya Erişim Konusunda Bir Araştırma", Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2017, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 252; **Güneş**, Aarhus Sözleşmesi, s. 326.

¹²⁶ **Kaboğlu**, s.169.

Türk idari yargılama hukukunda çevresel meselelerde yargıya erişim hakkı bakımından ehliyet hususu önem arz eden noktalardandır. İdari yargılama hukukunda 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2.maddesi gereğince iptal davaları bakımından sübjektif ehliyet şartı olarak menfaat ihlali aranmaktadır. Menfaat ihlali hak ihlaline göre daha geniş kapsamlı olmakla birlikte, sınırları bulunmaktadır ve iptal davalarına *actio popularis* özelliği vermez¹²⁷. İptal davası açabilmek için ehliyet şartı olan menfaatin meşru, kişisel ve güncel olması gerekmektedir¹²⁸. Çevresel meselelere ilişkin iptal davaları bakımından Danıştay menfaatin kişisel olması unsurunu diğer konulara nazaran daha geniş yorumlamaktadır. Danıştay, çevre derneklerinin¹²⁹, belde sakini ya da hemşehri olarak ilgili bölgede ikamet eden kişilerin¹³⁰ ve hatta çevre gibi kamu yararını ilgilendiren önemli meselelerde sadece vatandaş olma sıfatına sahip kişilerin¹³¹ iptal davası açmak için yeterli ehliyet şartını taşıdığını kabul etmiştir. Bu noktada yalnızca bir yerde ikamet etme ya da belde sakini olma sıfatının yeterli menfaati sağlamadığı, belde sakini olan kişinin dava konusu idari işlem sonucu bu sıfatı dolayısıyla haiz olduğu değerlerde bir azalma bulunması gerektiği de öğretilerde belirtilmektedir¹³². Tüm bunların yanında Dünya'da giderek yaygınlaşan çevresel hususlarda uzman çevre mahkemelerinin kurulması çevre uyuşmazlıklarının etkin çözümü için bir gereklilik halini almıştır¹³³. Buna ek olarak mevcut yargı sistemimiz dikkate alındığında yargısal başvuru aracılığıyla karar almanın uzun sürmesi olasılığı karşısında, ombudsman gibi bağımsız kurumlara çevresel konularda gerekli yetkilerin verilmesi önerilmekte, Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu'nun mevcut yapısı açısından da kararlarının bağlayıcılığı ve bağımsızlığı yönünden güçlendirilmesinin etkililiğini artıracığı ifade edilmektedir¹³⁴.

¹²⁷ **Sancakdar**, Oğuz/Önüt, Lale Burcu: İdari Yargılama Hukuku, 4. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara 2022, s. 140.

¹²⁸ **Sancakdar/Önüt**, s. 141-142.

¹²⁹ Danıştay 14.Dairesi, E.2012/9094, K.2013/7096, T. 24.10.2013, **Akyılmaz**, Bahtiyar/**Sezginer**, Murat/**Kaya**, Cemil: İdari Yargılama Hukuku, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2019, s. 249.

¹³⁰ Danıştay 14.Dairesi, E.2017/4202, K.2018/833, T. 21.02.2018, **Akyılmaz/Sezginer/Kaya**, s. 245-246; Danıştay 6. Dairesi, E.87/931, K. 88/417, T. 21.03.1988, **Sancakdar/Önüt**, s. 141.

¹³¹ Danıştay 10.Daire, E. 2002/2180, K.2005/3958, T. 05.07.2005, **Akyılmaz/Sezginer/Kaya**, s. 240.

¹³² **Karahanoğulları**, Onur: İdari Yargı – İdarenin Hukuka Zorlanması – Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme, Turhan Kitabevi, Ankara 2019, s. 380.

¹³³ **Kaboğlu**, s. 172.

¹³⁴ **Kaboğlu**, s. 169-170.

Çevresel konularda adalete erişim hakkına ilişkin olarak uluslararası düzenlemeler bakımından 1992 tarihli Rio Deklarasyonu'nun 10 numaralı ilkesinin kabul edilmesinden önce, 1950 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 6. maddesinde adil yargılanma hakkını ve 13. maddesinde etkili başvuru hakkını düzenlemişti. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sözleşmenin 6. maddesinin 1.fıkrasını ve 13. maddesini yorumlayarak çevre adaletine erişim konusunda taraf devletler açısından yükümlülük oluşturacak çıkarımlarda bulunmuştur¹³⁵. Ancak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne göre, AİHS madde 6 kapsamında çevrenin korunması ile ilgili dernekler tarafından kendisi ya da üyeleri ile doğrudan ilgili olmayan bir hak ileri sürüldüğünde, yalnızca genel olarak çevrenin korunması gibi bir gerekçe ile, "medeni uyumsuzluk" kriteri sağlanmamaktadır¹³⁶. Bunun yanında AİHM, içtihadında ilgililerin, karar verme süreçlerinde çıkarlarına veya yorumlarına yeterince önem verilmediğini düşündükleri herhangi bir karar, eylem veya ihmale karşı mahkemeye başvurabilmesi gerektiğini belirtmektedir¹³⁷.

Çevresel meselelere ilişkin yargıya erişim hakkı Aarhus Sözleşmesi'nin 9.maddesinde düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre, bilgiye erişim hakkının tamamen veya kısmen kullandırılmaması, reddedilmesi ya da Sözleşmenin 4.maddesinde düzenlenen bilgiye erişim hakkı kapsamındaki herhangi bir yükümlülüğün yerine getirilmemesi aleyhine ve Sözleşmenin 6.maddesinde düzenlenen katılım hakkı kapsamındaki aykırılıklar aleyhine bir mahkeme ya da kanunla kurulan bağımsız ve tarafsız bir mercie ilgili kararın tekrar değerlendirilmesi için başvurulabilir¹³⁸. Buna ek olarak Aarhus Sözleşmesine göre taraf devletlerin çevreye ilişkin iç hukuk düzenlemelerinin ihlal edilmesi halinde de ilgililerin bir mahkemeye ya da bağımsız, tarafsız bir mercie başvurmalarını sağlayan bir usul öngörmesi gerekmektedir. Böylece Aarhus Sözleşmesinde düzenlenen yargıya erişim hakkının hem çevresel bilgiye

¹³⁵ **Born**, Charles-Hubert: "L'accès à la justice en matière d'environnement en Belgique : la révolution d'Aarhus enfin en marche?", *Droits fondamentaux et environnement (Actes du colloque «Regards croisés sur les rapports entre les droits fondamentaux et l'environnement: Perspectives de la Belgique, du Canada et de la France»*, Editör: André Braën, la Section de droit civil de l'Université d'Ottawa, 25 Ocak 2013, s. 286.

¹³⁶ Bu konudaki kabul edilemezlik kararı için bakınız. AİHM, Association des Amis de Saint-Raphaël et de Fréjus/Fransa, B. No. 45053/98.

¹³⁷ AİHM, Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, B.No: 46117/99, 10.11.2004, paragraf 119; Öçkan and Others ve Diğerleri/Türkiye, B.No: 46771/99, 28.03.2006, paragraf 43; AİHM, Tatar/Romanya, B.No: 67021/01, 27.01.2009, paragraf 88; AİHM, Giacomelli/İtalya, B.No: 59909/00, 02.11.2006, paragraf 83; European Court of Human Rights, Guide, s. 54.

¹³⁸ **Özkaya Özlüer**, s. 15.

erişim ve katılım haklarının gerçekleştirilmesinde bir güvence rolü oynadığı hem de ulusal anlamda taraf devletlerde yaşanan çevresel düzenlemelerin ihlali hallerinde başvurulacak genel bir araç olduğu belirtilmektedir¹³⁹. Aarhus Sözleşmesi çevresel konularda yargıya erişim hakkı açısından ehliyet konusunda, Sözleşmenin 4.maddesi yani bilgiye erişim hakkı kapsamındaki başvurularda bilgiye erişim hakkını herkesin kullanabilmesi ile uyumlu şekilde, “herhangi bir kişi”nin yargıya başvurabileceğini (*any person*) kabul etmektedir. Katılım hakkının kullanılmasına ilişkin olarak ise kişilerin yargıya başvurabilmesi için “yeterli ilgi/menfaat sahibi” (*having a sufficient interest*) olmasını yeterli kabul etmiştir. Bu noktada bir görüş “yeterli ilgi/menfaat sahibi” olmanın klasik hukuki düzenlemelerdeki gibi bir zararın oluşması, hak ihlali ya da özel bir ilginin bulunması gibi kriterleri şart koşmamasını gerektirdiğini belirtirken¹⁴⁰, diğer bir görüş ise sözleşmeye taraf devletlerin kendi mevzuatları kapsamında yargısal mercie erişim hakkının hak ihlali kriterine bağlanabileceğini belirtmiş, fakat bu ulusal düzenlemeler kapsamında halkın geniş şekilde yargıya erişim hakkını kullanmasının sağlanması gerektiğini ifade etmiştir¹⁴¹. Gerçekten de Sözleşmede “yeterli ilgi/menfaat sahibi” olma kriterinin alternatif olarak taraf devletin idari yargılama usulünde hak ihlali bir önkoşul olarak öngörülüyorsa hak ihlalinin (*maintaining impairment of a right*) bulunması gerekli kılınmış fakat bu durumda da ilgili halkın yargıya erişiminin geniş şekilde sağlanması gerektiği düzenlenmiştir. Bu bakımdan belirtilmektedir ki, Aarhus Sözleşmesi çevresel konularda adaletle geniş erişimin yapılandırılmasını gerektirmesi yönüyle kayda değer bir gelişmeyi ortaya koymuştur; Sözleşme, kararın, eylemin veya ihmalin türüne uygun olarak, adaletle erişim konusunda farklı koşullar belirlemekte ve devletlere bu konuda farklı esneklik seviyeleri sağlamaktadır¹⁴². Ayrıca Sözleşmeye göre yargıya erişimin ücretsiz ya da pahalı olmayan bir ücrete tabi olması, adil ve hızlı olması ve yargısal merci tarafından verilen kararın ilgili makamı hukuken bağlayıcı nitelikte olması gerekmektedir¹⁴³.

Çevre İçin Küresel Antlaşmanın 11. maddesi uyarınca çevresel konularda yargıya erişim hakkı şu şekilde düzenlenmiştir: “*Taraflar, mevcut*

¹³⁹ Çelik/Elvan, s. 246-247; GÜLDOĞAN, Evren: “Çevrenin Korunması İçin Vatandaşın Güçlendirilmesi: Aarhus Sözleşmesi, Avrupa Birliği Uygulamaları ve Türkiye”, Ulusal Çevre Sempozyumu, Mersin, 18-21 Nisan 2007, s. 8.

¹⁴⁰ Silina, s. 13; Özkaya Özlüer, s. 15-16.

¹⁴¹ Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 315.

¹⁴² Born, s. 288.

¹⁴³ Silina, s. 13-14; Güneş, Aarhus Sözleşmesi, s. 314, 317.

antlaşma hükümleri dikkate alınarak, kamu makamlarının veya çevre yasalarını ihlal eden özel kişilerin eylemlerine veya ihmallerine itiraz edebilmek için özellikle tazminat ve başvuru hakları dahil olmak üzere idari ve adli prosedürlere etkin ve uygun ücretle erişim hakkı sağlayacaktır."¹⁴⁴ Bilindiği üzere bu hak farklı yargılama sistemleri olan Devletler tarafından iç hukuklarında uygulanacağından, antlaşmadaki düzenlemenin ulusal hukuk geleneklerine saygı göstererek genel bir anlatımla kaleme alınması gerekmektedir. Bu minvalde, Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının 11. Maddesi, her taraf Devletin iç hukukunda bu ilkenin etkinliğini ve özellikle finansal erişilebilirliğini garanti etmesini gerektirir. Bu antlaşma taslağı kapsamında Taraf Devletler, halk için etkili yargı erişimini sağlamayı kabul edeceklerdir. Ancak, bu ilkenin uygulanmasına ilişkin yöntemler, imzacı Devletlerin hukuk sistemlerine göre değişiklik gösterebilecektir¹⁴⁵.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında, geçici (ad hoc) bir uluslararası yargılama öngörülmemektedir. Her devlet, çevresel konularda adalete erişim sistemini kendi ulusal mevzuatı ile düzenleyecektir. Antlaşmanın etkili bir şekilde uygulanması amacıyla, taraf devletlerin uygulamalarını takibi için bağımsız bir uzmanlar komitesi kurulacağı öngörülmüştür¹⁴⁶.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı, adalete erişim hakkı kapsamında özel kişilerin eylemlerine veya ihmallerine karşı da başvurulabileceğini açıkça ortaya koymuştur. Bu durumda, Taraf Devletlerin özel kişilerin eylemleri ve ihmalleri ile ilgili özel hükümler kabul etmesi gereği oluşmaktadır. Son olarak, Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağının 10. maddesinde yer verilen "*mevcut antlaşma hükümleri dikkate alınarak*" yorum yapılmasına ilişkin hüküm dikkate değerdir. Çünkü bu hüküm gereğince ulusal mahkemelerin adalete erişim hakkını, Antlaşmanın anlamı kapsamında yorumlaması gerektiği yönünde bir çıkarım yapmak mümkün olmaktadır.

¹⁴⁴ Antlaşma taslağının orijinal metninin İngilizce versiyonunda 11. Madde şu şekildedir, "*Article 11 Access to environmental justice: Parties shall ensure the right of effective and affordable access to administrative and judicial procedures, including redress and remedies, to challenge acts or omissions of public authorities or private persons which contravene environmental law, taking into consideration the provisions of the present Pact.*"

¹⁴⁵ **Fabuis**, Laurent: "Pacte mondial pour l'environnement, Entretien exclusif avec Laurent Fabius", La Semaine Juridique, Édition Générale, 10 Temmuz 2017, Hebdomadaire, Sayı: 28, s. 1354.

¹⁴⁶ **Fabuis**, s. 1354.

SONUÇ

Doğayı ve dünyadaki tüm canlıların yaşamını yakından ilgilendiren küresel bir tehlike olarak iklim krizi ile mücadele edilmesi gerektiği bir gerçekliktir. Bu mücadele açısından devletlere ilgili düzenlemeleri yapmak ve önlemleri almak konusunda önemli roller düşmektedir. Bunun yanında sürdürülebilir kalkınma kapsamında ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi sırasında sosyal refahın ve toplumsal barışın tesisi için, sosyal haklara, iş sağlığı ve güvenliğine, yoksullukla mücadeleye ve toplumsal cinsiyet eşitliğine dair tedbirlerin alınması ve düzenlemelerin gerçekleştirilmesi mecburidir. Bu doğrultuda geçtiğimiz elli yılda sürdürülebilir kalkınmaya, çevrenin korunmasına, adil ve şeffaf kurumların oluşturulmasına yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok hukuki metin kabul edilmiş ve devletlerce uygulanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda yıllardır kazanılan çevresel değerlerin bir araya getirildiği ve tüm devletlerin hukuklarınca uygulanabilecek nitelikte olduğu belirtilen kapsayıcı bir antlaşma önerisi olarak geniş katılımlı bir uzmanlar grubu tarafından Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı hazırlanmış ve Birleşmiş Milletler nezdinde değerlendirmeye alınmıştır. Bu antlaşmada çevre hukuku ilkelerine ve çevresel haklara yer verilmiştir.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında yer verilen çevresel haklar arasında çevresel usuli haklar da bulunmaktadır. Çevresel usuli haklar bilgiye erişim hakkı, halkın katılımı ve yargıya erişim hakkı olarak üç haktan oluşmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın hem çevresel hem de sosyal boyutunu gerçekleştirmekte önemli araçlar olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları açısından da 16. Amaç kapsamında açıkça belirtilen bu hakların gereklerinin yerine getirilmesi, çevreye zararlı karar ve işlemlere karar alınmadan önce ilgililerin gerekli bilgilere erişebilmesini, karar mekanizmalarına katılarak önleyebilmesini ve zarar meydana gelmeden önce yargıya erişim haklarını kullanabilmelerini sağlamaktadır. Söz konusu usuli çevresel haklar, birçok uluslararası soft law belgesinde, bölgesel düzeydeki uluslararası antlaşmalarda ve yargı içtihatlarında kabul edilmiştir.

Uluslararası kapsayıcılığı olma amacı olan bir metin olarak Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında bilgiye erişim, halkın katılımı ve yargıya erişim olmak üzere tüm çevresel haklara ayrı ayrı olarak yer verilmesi önemli bir kazanım ve vizyon örneği niteliğindedir. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı metninde yer verilen çevresel usuli haklara ilişkin düzenlemeler Aarhus Sözleşmesi gibi bölgesel düzeyde bağlayıcılığı olan ve özel olarak bu hakkı düzenleyen sözleşmede tanınan hakların küresel olarak tanınmasını sağla-

yacak olması ve aynı zamanda bunları bireyler için bir hak olarak kabul etmesi bakımından önem arz etmektedir. Böylece bu hakların ulusal ve uluslararası mahkemelerde uygulanması ve ileri sürülmesi kolaylaşacak ve uluslararası teamül niteliğini kazanma ihtimali güçlenecektir.

Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında yer alan çevresel usuli hakları içerik açısından değerlendirdiğimizde, bilgi edinme hakkı açısından Antlaşma taslağında Aarhus Sözleşmesi'nde ya da 4982 sayılı Kanunda yer alan bilgi edinme hakkının sınırlarına ilişkin bir hükme yer verilmemesi Devletlerin bu hakkı uygulamaya koymasında zorluk oluşması ya da farklı uygulamaların vuku bulması ihtimalini taşımaktadır. Bu bakımdan Antlaşma taslağında bilgi edinme hakkı bakımından sınırlara da yer verilmesi hukuki güvenlik açısından uygun olacaktır. Bununla birlikte Antlaşma taslağında bilgiye erişim hakkını tamamlayacak şekilde gelecek kuşakların çevresel meseleler hakkında eğitim alması ve ifade özgürlüğünün sağlanması vurgusu yapılarak çevresel eğitime yer verilmesi dikkate değer niteliktedir. Katılım hakkı açısından Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağında çevre üzerinde önemli bir etkisi olabilecek faaliyet ve kurallar bakımından katılım hakkını düzenlemenin yanında Aarhus Sözleşmesi'nde olduğu gibi çevreye etkileri bilimsel olarak ortaya konmuş bazı faaliyetler bakımından doğrudan katılım hakkının düzenlenmesi uygulayıcı devletler açısından çevresel yaklaşımlardaki farklılığı ortadan kaldırmak ve bazı faaliyetler için tüm taraf devletlerde katılımın sağlandığından emin olmak açısından uygun olacaktır. Yargıya erişim hakkı bakımından ise özel kişilerin eylemlerine yönelik dava hakkını açıkça tanıması açısından Antlaşma taslağının metni ilerleyici bir yaklaşım sunmaktadır. Bunun yanında Antlaşma taslağının çevre hukuku ilkelerini ve çevresel hakları kapsayıcı özelliği dikkate alındığında AİHS'te olduğu gibi antlaşma çerçevesinde bir uluslararası çevre mahkemesi öngörülmesi çevresel uyuşmazlıklarda ulusalüstü bir hukukilik denetiminin oluşturulması açısından faydalı olacaktır.

Çevre İçin Küresel Antlaşma oluşturma fikrini genel olarak değerlendirmek gerekirse, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının hayata geçirilebilmesi için elbette sadece Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilen amaçlar yeterli olmayacaktır, bu amaçlarla bağlantılı olarak söz konusu hakların bağlayıcı ulusal, bölgesel ya da uluslararası düzenlemeler ile devletler tarafından güvence altına alınması ve somut olarak uygulamaya konması gerekmektedir. Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağı da çevresel usuli hakların küresel boyutta uygulamaya konması açısından önemli bir araç niteliğinde olacaktır. Belirtmek gerekir ki, küresel nitelikteki bir antlaşmanın etkin şekilde uygulanabilir olması için antlaşmaya taraf olacak Dev-

letlerin her birinde, yasama organlarının Antlaşmanın ilkelerini uygulamak için çevreyi koruyan yeni yasaları kabul etmesi ve ulusal mahkemelerin de antlaşmanın ilkelerini içtihatlarına yansıtarak karar vermeleri gerekir. Bu sebeple küresel olarak devletlerin birbirinden farklı hukuk sistemlerinin bulunması, çevrenin korunması açısından farklı yaklaşımları benimsemeleri ve aralarında ekonomik olarak büyük farklılıkların bulunması hem çevreye ilişkin bağlayıcı bir küresel antlaşmanın kaleme alınmasını zorlaştırmakta hem de dünya devletlerinin tek bir bağlayıcı metinde uzlaşma sağlamaları konusunda engeller oluşturmaktadır. Bu bakımdan Çevre İçin Küresel Antlaşma taslağını ilk hazırlayanlar, sürdürülebilir kalkınmanın küresel ölçekte en hızlı ve etkin şekilde ortaya konması için bağlayıcı bir küresel antlaşma metni olarak kabul edilmesini dileseler de tüm dünya devletlerinin çevre hukukunun temel meseleleri konusunda aynı bağlayıcı metni kabul etmeleri henüz mümkün olmamıştır. Yine de böyle kapsayıcı bir metnin *soft law* bir hukuk belgesi olarak da olsa Birleşmiş Milletler nezdinde kabul edilecek olması antlaşma taslağında yer alan ilke ve hakların uluslararası gücünü artıracak ve belki de teamül kuralı olmaları yolunda bir katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Aguila**, Yann: “Le droit à l’information environnementale est-il effectif ?”, Dossier Du Participant, Conférence du Conseil d’Etat, Paris, 1 Haziran 2011.
- Akyılmaz**, Bahtiyar/**Sezginer**, Murat/**Kaya**, Cemil: İdari Yargılama Hukuku, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 2019.
- Bilgili**, Muhammed Yunus: “Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 49, Nisan 2017, s. 559-570.
- Bilgili**, Muhammed Yunus Bilgili: “Anayasal Bir Hak Olarak Çevre Hakkı”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, s. 563-584.
- Born**, Charles-Hubert: “L’accès à la justice en matière d’environnement en Belgique : la révolution d’Aarhus enfin en marche ?”, Droits fondamentaux et environnement (Actes du colloque « Regards croisés sur les rapports entre les droits fondamentaux et l’environnement: Perspectives de la Belgique, du Canada et de la France», Editör: André Braën, la Section de droit civil de l’Université d’Ottawa, 25 Ocak 2013, s. 275-336.
- Bünger**, Dirk: Deficits in EU and US Mandatory Environmental Information Disclosure, Springer 2012.
- Chabason**, Lucien/**Hege**, Elisabeth: “Failure of the Global Pact for the Environment: a missed opportunity or a bullet dodged?”, IDDRI, 20 Mayıs 2019, https://www.iddri.org/en/publications-and-events/blog-post/failure-global-pact-environment-missed-opportunity-or-bullet#footnote2_se74ald , (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).
- Commission environnement du Club des juristes, “Renforcer l’efficacité du droit international de l’environnement – Devoirs des États, droits des individus”, Paris 2015, https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2015/11/CDJ_Rapports_Renforcer-lefficacite_Nov.2015_FR.pdf (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).
- Çelik**, Çağla/**Elvan**, Osman Devrim: “Aarhus Sözleşmesi Kapsamında Türkiye’de Ormancılıkta Yargıya Erişim Konusunda Bir Araştırma”, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2017, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 245-261.

- Demirkıran, Özlem/Eser, Hamza Bahadır/Keklik, Belma:** “Demokrasinin Tabana Yayılması, Yönetimde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Bağlamında Bilgi Edinme Hakkı Kanunu”, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2011, s. 169-192.
- Erkal, Atila:** “Bilgi Hukuku Üzerine Bir Deneme”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: LXIX, Sayı: 1-2, 2011, s. 467-476.
- European Court of Human Rights, Guide to the case-law of the European Court of Human Rights – Environment, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Environment_ENG.pdf (Çevrimiçi e.t. 07.07.2022).
- Fabuis, Laurent:** “Pacte mondial pour l’environnement, Entretien exclusif avec Laurent Fabius”, La Semaine Juridique, Édition Générale, 10 Temmuz 2017, Hebdomadaire, N° 28, s. 1352-1356.
- Güldoğan, Evren:** “Çevrenin Korunması İçin Vatandaşın Güçlendirilmesi: Aarhus Sözleşmesi, Avrupa Birliği Uygulamaları ve Türkiye”, Ulusal Çevre Sempozyumu, Mersin, 18-21 Nisan 2007.
- Güneş, Ahmet M.:** “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim Hakkı”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 17-18, Sayı: 26, 26 27, 28, 29, Yıl: 2012-2013, s. 25-40, (Çevresel Bilgiye Erişim).
- Güneş, Ahmet M.:** “Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 2010, s. 299-333, (Aarhus Sözleşmesi).
- Jamay, Florence;** Fascicule 2440: Principe de Participation, JurisClasseur Environnement et Développement durable, LexisNexis, 1 Şubat 2016.
- Kablan, Jean-Michel Atta:** “Naufrage du Pacte mondial pour l’environnement : les questions de droit. Des lacunes du droit international de l’environnement”, Revue juridique de l’environnement, 2020/1, Cilt: 45, s. 45-66.
- Kaboğlu, İbrahim Ö./Yancı Özalp, Nihan:** Çevre Hakkı, 4. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 2021.
- Karahanoğulları, Onur:** İdari Yargı - İdarenin Hukuka Zorlanması - Yargı Kararlarına Dayalı Bir İnceleme, Turhan Kitabevi, Ankara 2019.
- Kaya, Cemil:** İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı, Seçkin Yayınları, Ankara 2005.
- Kerbrat, Yann:** “Pacte mondial pour l’environnement - Le projet de pacte mondial pour l’environnement – histoire, contenu et perspectives”, Énergie - Environnement - Infrastructures n° 8-9, Ağustos 2017, comm. 48, LexisNexis.

- Koçak**, Burak: “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sisteminde Kentli Hakları ve Katılım”, Kent Akademisi Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 1, Bahar, 2019, s. 104-117.
- Le Club de Juristes, Livre Blanc Vers Un Pacte Mondial Pour l’Environnement, Eylül 2017, https://www.leclubdesjuristes.com/wp-content/uploads/2017/05/CDJ_Pacte-mondial-pour-lenvironnement_Livre-blanc_FR_web.pdf (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022).
- Maljean-Dubois**, Sandrine: “Le Pacte Mondial Pour l’Environnement, Un Nouveau Traité Pour Sauver la Planète?”, Annuaire Français de Droit International, CNRS, 2020, halshs-03049922, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-03049922/document> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).
- Menton**, Mary/**Larrea**, Carlos/**Latorre**, Sara/**Martinez-Alier**, Joan/**Peck**, Mika/**Temper**, Leah/**Walter**, Mariana: “Environmental justice and the SDGs: from synergies to gaps and contradictions”, Sustainability Science, 2020, Cilt: 15, s. 1621-1636.
- Merkouris**, Panos: “Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay): Of Environmental Impact Assessments and “Phantom Experts” ”, The Hague Justice Portal, 15 Temmuz 2010, http://haguejusticeportal.net/Docs/Commentaries%20PDF/Merkouris_Pulp%20Mills_EN.pdf, (Çevrimiçi e.t. 09.01.2023).
- Mylläviita**, Tanja: “Sustainability assessment of forest resources – tools for a problem-orientated approach”, Dissertationes Forestales, Sayı: 168, 2013, ss. 1-38, <https://dissertationesforestales.fi/pdf/article1951.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 10.11.2021).
- Özkaya Özlüer**, İlgin: Çevresel Konularda Bilgiye Erişim Rehberi ve Aarhus Sözleşmesi, Ekoloji Kolektifi Derneği, Ankara 2018.
- Pazarıcı**, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, 11. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 2012.
- Prieur**, Michel; Droit de l’Environnement, Droit Durable, Editions Bruylant, Bruxelles 2014.
- Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, Annexe 1, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).
- Romi**, Raphaël: Fascicule 206: Information et Environnement, JurisClasseur Communication, LexisNexis, 8 Ocak 2015.
- Sancakdar**, Oğuz: İmar Hukuku, Soru Bankası Yayınları, İzmir 2020.

- Sancakdar**, Oğuz/**Yağcı**, Pınar/**Taşyıldız**, Şükür/**Çırak**, Ezgi: Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.
- Sand**, Peter H.: “The right to know: Environmental information disclosure by government and industry.” Conference Human Dimensions of Global Environmental Change: Knowledge for the Sustainability Transition, Cilt: 7, 2002.
- Saygılı**, Abdurrahman: Çevre Hukuku Açısından Çevresel Etki Değerlendirmesi, İmaj Yayınevi, Ankara 2007.
- Semiz**, Yasemin: “Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi”, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014, s. 9-46.
- Silina**, Mara (Ed.): Aarhus Sözleşmesi: Çevresel Demokrasi İçin Rehberiniz, Avrupa ECO Forumu, 2011, (Çev. Esra Başak).
- Soykan**, Cavidan: Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- Sur**, Melda: Uluslararası Hukukun Esasları, 6. Bası, Beta Yayınları, İstanbul 2013.
- Turgut Yılmaz**, Nükhet: Çevre Politikası ve Hukuku, 2. Baskı, İmaj Yayınları, 2017.
- Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice), “Reports of Judgments, Advisory Opinions And Orders Case Concerning Pulp Mills On The River Uruguay (Argentina v. Uruguay) Judgment of 20 April 2010,” <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf> (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022).
- Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi (Tribunal international du droit de la mer), 1 Şubat 2011 tarihli Danışma Görüşü (avis consultatif du 1er févr. 2011), “Responsabilités et obligations des États qui patronnent des personnes et des entités dans le cadre d’activités menées dans la Zone”, https://www.persee.fr/doc/afdi_0066-3085_2011_num_57_1_4192 , (Çevrimiçi e.t. 22.07.2022).
- UNEP, “Stockholm Declaration, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/29567/ELGP1StockD.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).
- United Nations, “Millennium Summit (6-8 September 2000)”, <https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000>, (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

United Nations, “Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015”, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

United Nations Environment Assembly, “Implementation of General Assembly Resolution 73/333, Entitled “Follow-Up To The Report Of The Ad Hoc Open-Ended Working Group Established Pursuant To General Assembly Resolution 72/277””, <https://www.unep.org/environmentassembly/follow-up-on-ga-res-73-333> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

United Nations Environment Programme, “Towards a Global Pact for the Environment”, <https://www.unep.org/events/conference/towards-global-pact-environment> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

United Nations Environment Programme, “Gaps in international environmental law and environment-related instruments: towards a global pact for the environment”, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27070/SGGaps.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

United Nations Environment Programme, “ISSUE BRIEF SDG 16: Human rights and the environmental rule of law”, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/35408/SDG16.pdf>, (Çevrimiçi e.t. 18.07.2022).

United Nations General Assembly, “Report of the ad hoc open-ended working group established pursuant to General Assembly resolution 72/277”, <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/28213/Report.GlobalPact.Advance.pdf?sequence=21> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

United Nations, “Goal 16: Promote just, peaceful and inclusive societies”, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/peace-justice/>, (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

Yancı Özalp, Nihan: “Çevresel Haklara İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Yaklaşımı”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yıl: 2013, s. 53-93.

Yurtcanlı Duymaz, Seda: “Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar”, *TBB Dergisi*, Sayı: 107, Yıl: 2013, s. 173-198.

İnternet Kaynakları

ABAD, Mecklenburg vs. Kreis Pineberg Davası, 17 Haziran 1998, Karar No: C-321/96, <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=BA77B31188D36CEAEE4AA3DCA1720D5C?text=&docid=43940&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4448811> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

ABAD, Büyük Daire, 15 Ocak 2013, Karar No: C-416/10, paragraf. 88, 89 ve 90, <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=132341&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=4448811> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, <https://rm.coe.int/168007c079> , (Çevrimiçi e.t. 07.03.2022).

Council Directive 90/313/EEC of 7 June 1990 on the freedom of access to information on the environment, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:31990L0313> , (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

Directive 2003/4/EC of the European Parliament and of the Council of 28 January 2003 on public access to environmental information and repealing Council Directive 90/313/EEC, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0004&from=FR> (Çevrimiçi e.t. 9.3.2022).

<https://digitallibrary.un.org/record/39295> , (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

<https://globalpactenvironment.org/uploads/EN.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 07.07.2022).

https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/SKA_pressrelease_TR.pdf , (Çevrimiçi e.t. 20.07.2022).

<https://www.leclubdesjuristes.com/qui-sommes-nous/> (Çevrimiçi e.t. 28.02.2022).

Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, “16 Barış Adalet ve Güçlü Kurumlar”, <https://www.kureselamaclar.org/amaclar/baris-adalet-ve-guclukurumlar/>, (Çevrimiçi e.t. 05.07.2022).

<https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf, (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

<https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> , (Çevrimiçi e.t. 19.07.2022).

United Nations Climate Change, <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> , (Çevrimiçi e.t. 19.01.2023).

United Nations Climate Change, <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement> , (Çevrimiçi e.t. 19.01.2023).